

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

- 1.1. Οικονομική ανάπτυξη – οικονομική μεγέθυνση
- 1.2. Ανάπτυξη – υπανάπτυξη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

- 2.1. Το κατά κεφαλή ΑΕΠ
- 2.2. Κοινωνικοί δείκτες
- 2.3. Σύνθετοι δείκτες ανάπτυξης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ

- 3.1. Το πρόβλημα του υπερπληθυσμού
- 3.2. Χαμηλό βιοτικό επίπεδο
- 3.3. Χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας της εργασίας
- 3.4. Ανεπάρκεια κεφαλαίου
- 3.5. Διάρθρωση της παραγωγής
- 3.6. Ανεκμετάλλετοι φυσικοί πόροι
- 3.7. Το πρόβλημα του υπερδανεισμού
- 3.8. Δυϊσμός
 - 3.8.1. Δυϊσμός και υπανάπτυξη
 - 3.8.2. Ο κοινωνικός δυϊσμός κατά τον Boeke
 - 3.8.3. Ο τεχνολογικός δυϊσμός του ΕCΚΑUS

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

4.1. Το κεφάλαιο

4.1.1. Η νεοκλασσική αντίληψη

4.1.1.1. Η έννοια του κεφαλαίου κατά τους νεοκλασσικούς

4.1.1.2. Διαχρονική δυναμική και συσσώρευση κεφαλαίου στους νεοκλασσικούς

4.1.1.3. Συσσώρευση κεφαλαίου και οικονομική μεγέθυνση

4.1.1.4. Η συνάρτηση παραγωγής στους νεοκλασσικούς

4.1.2. Η Μαρξιστική αντίληψη

4.1.2.1. Η έννοια του κεφαλαίου κατά τον Μάρξ

4.1.2.2. Συσσώρευση κεφαλαίου και οικονομική κρίση

4.1.3. Η κλασσική αντίληψη

4.1.4. Συγκρίσεις μεταξύ κλασσικής και μαρξιστικής θεωρίας

4.1.5. Η Συμβολή του Keynes

4.1.6. Πηγές αποταμίευσης

4.1.6.1. Εγχώρια αποταμίευση

4.1.6.2. Εξωτερική αποταμίευση

4.2. Η Εργασία

4.2.1. Η Μαλθουσιανή θεωρία περί πληθυσμού

4.2.2. Το μοντέλο του A. Lewis

4.3. Το μέγεθος της αγοράς

4.4. Η τεχνολογία

4.4.1. Ουδέτερη τεχνολογική πρόοδος

4.4.2. Τεχνολογική πρόοδος εξοικονόμησης εργασίας

4.4.3. Τεχνολογική πρόοδος εξοικονόμησης κεφαλαίου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

5.1. Η θεωρία του W.W. ROSTOW περί των σταδίων της ανάπτυξης

5.2. Η θεωρία του Joseph Schumpeter

5.3. Η θεωρία του Rosenstein – Rodan περί της μεγάλης ώθησης

5.4. Η θεωρία του Ragnar Nurkse περί ισόρροπης ανάπτυξης

5.5. Η θεωρία του A. Hirschman περί μη ισόρροπης ανάπτυξης

5.6. Η θεωρία του G. Myrdal περί διεθνούς οικονομικής ανισότητας

5.7. Η συμβολή της γεωργίας στην οικονομική ανάπτυξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

6.1. Η θεωρία της ECLA

6.2. Η Ανάπτυξη της υπανάπτυξης του A. Frank

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο: Ο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

7.1. Αδυναμίες της ελεύθερης αγοράς

7.2. Τύποι οικονομικού προγραμματισμού

7.2.1. Διάκριση από απόψεως συστήματος

7.2.2. Διάκριση από απόψεως χρονικού ορίζοντα

7.2.3. Διάκριση από απόψεως ομαδοποίησης

7.3. Η μεθοδολογία του Προγραμματισμού

7.4. Μειονεκτήματα του Προγραμματισμού

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8ο: ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

8.1. Αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής μεγέθυνσης πάνω στον **πολιτισμό** και την ποιότητα ζωής.

8.2. Ρύπανση του περιβάλλοντος

8.2.1. Τα αίτια της ρύπανσης

8.2.2. Η ρύπανση του περιβάλλοντος στις αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα από τα βασικότερα γνωστικά αντικείμενα της οικονομικής επιστήμης, είναι η διερεύνηση των νόμων, οι μηχανισμοί λειτουργίας και γενικότερα οι τρόποι με τους οποίους μπορούμε να φθάσουμε στο υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης μιας οικονομίας, με στόχο πάντα την κοινωνική ευημερία.

Βέβαια οι τρόποι προσέγγισης του ζητήματος της οικονομικής ανάπτυξης διαφέρουν ανάλογα με την σχολή της οικονομικής σκέψης. Η οικονομική ανάπτυξη αποτελούσε και αποτελεί πεδίο έντονων θεωρητικών αναζητήσεων, αντιπαραθέσεων και προβληματισμού, παρά το γεγονός ότι τις τελευταίες δυο-τρεις δεκαετίες υπάρχει μία στασιμότητα στη θεωρητική εξέλιξη. Ίσως να βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο, όπου σχεδόν όλες οι υφιστάμενες θεωρίες τίθενται υπό αμφισβήτηση.

Από την μια πλευρά, η υπεραισιοδοξία της νεοκλασικής σχολής, ότι όλα βαίνουν καλώς εάν βασισθούμε αποκλειστικά στις δυνάμεις της αγοράς, δεν φαίνεται να επαληθεύεται. Από την άλλη πλευρά ούτε ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός φαίνεται να έδωσε σωστά αποτελέσματα, όπου εφαρμόσθηκε. Επίσης το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών μάλλον διευρύνεται. Τα προβλήματα των φτωχών χωρών δεν έχουν λυθεί. Μαζί με τα παλαιά

προβλήματα, που αφορούσαν κυρίως τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, αναφέρονται και καινούργια, όπως αυτό της ρύπανσης του περιβάλλοντος που αφορά κυρίως τις αναπτυγμένες οικονομίες. Έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε νέες προκλήσεις.

Στις σημειώσεις αυτές προσπαθήσαμε στο μέτρο του δυνατού να παρουσιάσουμε όλες τις βασικές θεωρίες από τις παλαιότερες μέχρι τις πλέον σύγχρονες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ

Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης υπάγεται στην ευρύτερη έννοια της γενικής ανάπτυξης μιας χώρας.

Ως γενική ανάπτυξη θεωρούμε τη συνεχή άνοδο της ποιότητας ζωής μιας κοινωνίας. Τρία είναι τα κεντρικά συστατικά στοιχεία της γενικής ανάπτυξης.

- Η εξασφάλιση των βασικών αναγκών του ανθρώπου (διατροφή, υγεία, κατοικία, εκπαίδευση). Είναι προφανές ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη γενική ανάπτυξη.
- Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Όλοι οι άνθρωποι, σε οποιαδήποτε κοινωνία και να ζούν, επιδιώκουν ένα είδος αξιοπρέπειας, παρόλο που η αξιοπρέπεια διαφοροποιείται από κοινωνία σε κοινωνία.
- Η ανθρώπινη ελευθερία.

Η γενική λοιπόν ανάπτυξη μιας χώρας περιλαμβάνει την κοινωνική, πολιτική, οικονομική, διοικητική ανάπτυξη, καθώς και κάθε άλλη μορφή ανάπτυξης. Είναι προφανές ότι μεταξύ των διαφόρων αυτών μορφών ανάπτυξης υπάρχουν αλληλεξαρτήσεις. Ο τρόπος διακυβέρνησης της χώρας, η εκπαίδευση, η υγεία, η θρησκεία επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη, η οποία με την σειρά της επηρεάζει αυτές.

Σύμφωνα με την παραδοσιακή οικονομική αντίληψη, οικονομική ανάπτυξη συντελείται όταν αυξάνεται το πραγματικό ΑΕΠ και ιδιαίτερα το κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Οι παραδοσιακές θεωρίες δεν ενδιαφέρονται για την διανομή του εισοδήματος, την φτώχεια, το επίπεδο απασχόλησης κ.λ.π. Επικρατεί η αντίληψη ότι η διαδικασία της ανάπτυξης είναι μια ομοιόμορφη, συνεχής και αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία, η οποία αργά ή γρήγορα διαχέεται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Έτσι λοιπόν το πρώτο μέλημα είναι η αύξηση του ΑΕΠ, δηλαδή η οικονομική μεγέθυνση της οικονομίας.

Στην πράξη, σύμφωνα με τα θεωρητικά υποδείγματα που αναπτύχθηκαν, η οικονομική μεγέθυνση θα επέλθει μέσω της αύξησης του βιομηχανικού τομέα της παραγωγής, που θεωρείται ο παραγωγικότερος και συμβάλλει στην γρήγορη αύξηση του προϊόντος, της τεχνολογίας και της απασχόλησης. Γι' αυτό, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οι όροι ανάπτυξη, μεγέθυνση, και εκβιομηχάνιση ήταν ουσιαστικά ταυτόσημοι.

Σύμφωνα με τις απόψεις της εποχής εκείνης, η ορθότητα αυτών των αντιλήψεων επιβεβαιώνεται από το ιστορικό παράδειγμα των αναπτυσσόμενων οικονομιών πριν και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι αναπτυσσόμενες γιατί πέτυχαν την εκβιομηχάνισή τους. Αρα, και οι υπανάπτυκτες χώρες πρέπει να

ακολουθήσουν το παράδειγμα των αναπτυγμένων, δηλαδή να πετύχουν την εκβιομηχάνισή τους. Το φαινόμενο λοιπόν της υπανάπτυξης οφείλεται στο χαμηλό επίπεδο εκβιομηχάνισης, ή στον χαμηλό ρυθμό αύξησης των επενδύσεων.

Τα αποτελέσματα όμως των στρατηγικών, που ακολουθήθηκαν με βάση αυτή την θεώρηση, για τις χώρες του τρίτου κόσμου δεν ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Απ' ό,τι εφάνηκε, για τις χώρες αυτές το πρόβλημα δεν ήταν μόνο η αύξηση του ΑΕΠ. Μαζί και ακόμα περισσότερο χωρίς αυτή την αύξηση, εμφανίσθηκαν ή επιδεινώθηκαν κοινωνικά προβλήματα, όπως αύξηση της ανεργίας, μεγαλύτερη ανισοκατανομή του εισοδήματος, αύξηση της φτώχειας κ.λ.π.

Ετσι, μετά το 1970 ξανατέθηκε το θέμα της ανάπτυξης των χωρών του τρίτου κόσμου, με αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό της ορολογίας περί οικονομικής ανάπτυξης. Εγκαταλείφθηκε λοιπόν η στενά οικονομίστικη άποψη ότι οικονομική ανάπτυξη είναι απλά η αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ.

Πρώτον, διευκρινίστηκε ότι, όταν ομιλούμε για αύξηση του ΑΕΠ, εννοούμε την αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, διότι μόνον τότε δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ανόδου του βιοτικού επιπέδου. Πράγματι, εάν αυξηθεί το ΑΕΠ αλλά ταυτόχρονα αυξηθεί και ο πληθυσμός της χώρας και μάλιστα με μεγαλύτερο ρυθμό, τότε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ θα μειωθεί, άρα δεν μπορούμε να ομιλούμε για άνοδο του βιοτικού επιπέδου και κατά συνέπεια για οικονομική ανάπτυξη.

Δεύτερον, στον όρο οικονομική ανάπτυξη, προσθέτουμε ότι πρέπει να υπάρξουν και σημαντικές αλλαγές στη διάρθρωση και τη λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας.

Αρα, καταλήγουμε ότι οι όροι οικονομική μεγέθυνση και οικονομική ανάπτυξη δεν είναι ταυτόσημοι :

Οικονομική μεγέθυνση εννοούμε την αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν προϊόντος μιας χώρας.

Οικονομική ανάπτυξη εννοείται η διαδικασία με την οποία το πραγματικό κατά κεφαλήν προϊόν μιας χώρας αυξάνεται κατά τη διάρκεια μιας μακράς χρονικής περιόδου, υπό την προϋπόθεση ότι ανεβαίνει το επίπεδο της κοινωνικής ευημερίας.

Με τον όρο άνοδο του επιπέδου της κοινωνικής ευημερίας εννοείται η παράλληλη επίτευξη και ορισμένων άλλων σκοπών, όπως η δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, η άνοδος των επιπέδων υγείας και εκπαίδευσης, η αύξηση της απασχόλησης κ.λ.π. Τέλος, στον ορισμό τονίζεται η μακρά χρονική περίοδος, γιατί εκείνο που έχει σημασία από άποψη ανάπτυξης είναι μια παρατεταμένη αύξηση του πραγματικού εισοδήματος και όχι απλά μια αύξηση κατά την διάρκεια μιας σύντομης χρονικής περιόδου, όπως συμβαίνει κατά την αιχμή του οικονομικού κύκλου.

Αρα λοιπόν, ο όρος οικονομική ανάπτυξη είναι ευρύτερος του όρου οικονομική μεγέθυνση. Δεν μπορούμε συνήθως να έχουμε οικονομική ανάπτυξη χωρίς ταυτόχρονη αύξηση του προϊόντος, χωρίς δηλαδή οικονομική μεγέθυνση. Αντίθετα, μεγέθυνση δεν σημαίνει ταυτόχρονα και ανάπτυξη. Π.χ. η αύξηση της παραγωγής πετρελαίου σε μια χώρα θα έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση του ΑΕΠ, χωρίς όμως αυτό υποχρεωτικά να συνεπάγεται και βελτίωση της κοινωνικής ευημερίας.

1.2. ΑΝΑΠΤΥΞΗ – ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ένα άλλο πρόβλημα ορολογίας είναι πότε μια χώρα ονομάζεται αναπτυγμένη και πότε υπανάπτυκτη.

Έχει καθιερωθεί ορισμένες χώρες να τις ονομάζουμε αναπτυγμένες. Αυτό λογικά σημαίνει ότι πληρούν όλες τις προδιαγραφές που περιγράψαμε στον όρο ανάπτυξη. Αυτό όμως δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί. Πρώτο, γιατί δεν υπάρχει γενικά αποδεκτό περιεχόμενο του όρου ανάπτυξη. Δεύτερο, το περιεχόμενό της αναφέρεται σε ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά, των οποίων τα όρια δεν είναι καθορισμένα. Τρίτο, η ανάπτυξη δεν είναι ένα στατικό φαινόμενο, αλλά δυναμικό, που συνεχώς εξελίσσεται.

Έτσι λοιπόν, όταν ονομάζουμε μια χώρα αναπτυγμένη, εννοούμε ότι το επίπεδο ανάπτυξής της είναι μεγαλύτερο σε σύγκριση με τις άλλες.

Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι, κάτω από τις σημερινές αντιλήψεις, αναπτυγμένες θεωρούνται οι χώρες οι οποίες έχουν πετύχει σε σχέση με τις υπόλοιπες μεγάλο ύψος παραγωγής σε σχέση με τον πληθυσμό τους, έχουν σύγχρονη τεχνολογία και υψηλή παραγωγικότητα., είναι εκβιομηχανισμένες και μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού τους ζεί κάτω από ένα ελάχιστο επίπεδο εισοδήματος. Το αποτέλεσμα είναι να έχουν ικανοποιητική ισοκατανομή του εισοδήματος, υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, υγείας, κατοικίας, δημόσιας ασφάλειας κ.λ.π. Βέβαια, εδώ θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και άλλα χαρακτηριστικά, όπως π.χ. το πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος, από το οποίο υποφέρουν οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες. Εάν λοιπόν λαμβάναμε υπόψη αυτό το κριτήριο, τότε οι χώρες αυτές δεν θα εθεωρούντο αναπτυγμένες. Αλλα χαρακτηριστικά των αναπτυγμένων

οικονομιών είναι η κοινωνική αποξένωση και αλλοτρίωση. Αρα λοιπόν, κάτω από ένα διαφορετικό εννοιολογικό προσδιορισμό της ανάπτυξης, οι χώρες αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν αναπτυγμένες.

Αντίθετα, χώρες που δεν έχουν πετύχει το ίδιο επίπεδο εξέλιξης και που υστερούν στα περισσότερα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, ονομάζονται υπανάπτυκτες, λιγότερο αναπτυγμένες χώρες (Λ.Α.Χ.), αναπτυσσόμενες, χώρες του τρίτου κόσμου, χώρες του νότου κ.λ.π. Στην ουσία, όλοι αυτοί οι διαφορετικοί όροι υποδηλώνουν το ίδιο πράγμα: ότι οι χώρες αυτές έχουν χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης σε σχέση με τις λεγόμενες αναπτυγμένες χώρες.

Η πλειονότητα των όρων οφείλεται μάλλον σε λόγους σκοπιμότητας και πολιτικής ευγένειας. Ιδιαίτερα σε διπλωματικό επίπεδο χρησιμοποιείται ο όρος αναπτυσσόμενες χώρες.

Χρησιμοποιούνται επίσης και όροι που χωρίζουν τις χώρες σε τρεις κόσμους. Η διάκριση αυτή ξεκίνησε από τη διαίρεση του κόσμου σε στρατιωτικο-πολιτικές συμμαχίες. Έτσι ο όρος «χώρες του τρίτου κόσμου» αναφερόταν στις χώρες εκείνες που δεν είχαν δεσμούς με το ΝΑΤΟ ή με το πρώην Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Και επειδή οι χώρες αυτές δεν συμπεριλαμβάνονταν στις αναπτυγμένες χώρες, ο όρος τρίτος κόσμος είναι ταυτόσημος με την έννοια της υπανάπτυξης. Ως πρώτος κόσμος θεωρούνται οι αναπτυγμένες βιομηχανικά καπιταλιστικές χώρες ενώ ως δεύτερος οι βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες του πρώην Ανατολικού Συνασπισμού.

Σε σχέση με την Ε.Ο.Κ. έχει χρησιμοποιηθεί και άλλη ορολογία. Οι χώρες του Βορρά θεωρούνται περισσότερο αναπτυγμένες ενώ οι χώρες του Νότου

λιγότερο αναπτυγμένες. Έχει επικρατήσει μάλιστα σε παγκόσμιο επίπεδο οι όροι «αναπτυγμένος Βορράς» και «υπανάπτυκτος Νότος».

Μία άλλη διάκριση που διατυπώθηκε από τον Λατινοαμερικάνο οικονομολόγο Raul Prebisch είναι αυτή του «Κέντρου» και της «περιφέρειας». Το Κέντρο περιλαμβάνει τα αναπτυγμένα βιομηχανικά κράτη της Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Ο υπόλοιπος κόσμος δεν ακολούθησε την ανάπτυξη του Κέντρου και παρέμεινε σχετικά υπανάπτυκτος. Γι' αυτό και ο κόσμος διακρίνεται σε Κέντρο και Περιφέρεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

2.1. ΤΟ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗΝ Α.Ε.Π.

Όπως είδαμε προηγουμένως, η οικονομική μεγέθυνση είναι η αύξηση του πραγματικού εθνικού προϊόντος ή εισοδήματος και μάλιστα του κατά κεφαλήν αυτού. Εφόσον προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη είναι η οικονομική μεγέθυνση, το ΑΕΠ χρησιμοποιείται ως ποσοτικός οικονομικός δείκτης μέτρησης της μεγέθυνσης και της ανάπτυξης. Σύμφωνα λοιπόν με αυτά, μιλούμε για μεγέθυνση όταν το πραγματικό εθνικό προϊόν Y μιας περιόδου $t=1$ είναι μεγαλύτερο από το προϊόν της προηγούμενης περιόδου $t=0$,

δηλαδή όταν ο ποσοστιαίος ρυθμός αύξησης του πραγματικού εθνικού προϊόντος εμφανίζει θετική τιμή $\frac{Y_1 - Y_0}{Y_0} > 0$

Και, επειδή είπαμε ότι στην οικονομική μεγέθυνση είναι σωστότερο να λαμβάνεται υπόψη το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, θα πρέπει : $\frac{Y_1}{N_1} > \frac{Y_0}{N_0}$

όπου Π_0 και Π_1 ο πληθυσμός της περιόδου 0 και 1 αντιστοίχως. Σύμφωνα λοιπόν με την τελευταία συνθήκη, εάν ο πληθυσμός αυξηθεί με το ίδιο ποσοστό όπως και το ΑΕΠ, δεν θα έχουμε καμμία οικονομική μεγέθυνση.

Η χρησιμοποίηση του εθνικού προϊόντος ως μέτρου της οικονομικής ανάπτυξης παρουσιάζει θεωρητικές αλλά και στατιστικές αδυναμίες, οι κυριώτερες των οποίων είναι οι εξής :

- Όπως γνωρίζουμε, το ΑΕΠ είναι το σύνολο των τελικών αγαθών και υπηρεσιών εκφρασμένο σε χρηματικές μονάδες που παράγονται από μία οικονομία σε μία ορισμένη χρονική περίοδο, συνήθως το έτος, και διακινούνται μέσω της αγοράς.

Υπάρχουν όμως αγαθά και υπηρεσίες, οι οποίες δεν περνούν από την αγορά, είτε γιατί αυτοκαταναλίσκονται, είτε γιατί ανταλλάσσονται με άλλα προϊόντα. Αλλά, και εάν υποθέσουμε ότι μερικά από τα αυτοκαταναλισκόμενα προϊόντα, όπως π.χ. η αυτοκατανάλωση των γεωργών, μπορούν να συμπεριληφθούν στο ΑΕΠ, υπάρχουν υπηρεσίες οι οποίες δεν μπορούν να υπολογισθούν, όπως π.χ. οι υπηρεσίες της νοικοκυράς, η επισκευή αυτοκινήτου από τον ίδιο τον κάτοχό του, ο καθαρισμός των ρούχων μέσα στο σπίτι κ.λ.π. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα το ύψος του εθνικού προϊόντος να εμφανίζεται στις επίσημες στατιστικές χαμηλότερο του πραγματικού.

- Ένα άλλο πρόβλημα είναι αυτό της παραοικονομίας. Υπάρχουν προϊόντα τα οποία παράγονται αλλά δεν εμφανίζονται στις στατιστικές υπηρεσίες. Κλασικό παράδειγμα είναι η μη έκδοση αποδείξεων από ελεύθερους επαγγελματίες, γιατρούς, δικηγόρους, συνεργεία αυτοκινήτων κ.λ.π. Αποτέλεσμα είναι η υποεκτίμηση του Α.Ε.Π. Αντιλαμβανόμαστε ότι όσο πιο

αναπτυγμένο είναι ένα κράτος τόσο το μέγεθος της φοροαποφυγής άρα και της παραοικονομίας θα είναι χαμηλότερο. Γι' αυτό, στα λιγότερο αναπτυγμένα κράτη η υποεκτίμηση του ΑΕΠ είναι μεγαλύτερη.

- Σε πολλές περιπτώσεις το κατά κεφαλή προϊόν μπορεί να αποβεί ένας απατηλός δείκτης για το επίπεδο ευημερίας μιας χώρας. Το ΑΕΠ μετρά απλά ένα σύνολο προϊόντων που παράγεται με βάση τις χρηματικές μονάδες που δημιουργούνται στην αγορά. Δεν μετράει εάν η κατανομή είναι δίκαιη. Έτσι, μια χώρα μπορεί να καταταχθεί στις αναπτυγμένες χώρες με βάση το κατά κεφαλή εισόδημα, όμως είναι σαφώς υπανάπτυκτη εάν το μεγαλύτερο μέρος του εθνικού εισοδήματος συγκεντρώνεται σε μικρό αριθμό ατόμων.
- Αύξηση όμως του ΑΕΠ μπορεί να επέλθει και από αιτίες που είναι πολύ αμφίβολο εάν αυξάνουν την ευημερία του πληθυσμού, άρα εάν συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη. Μια αύξηση των στρατιωτικών δαπανών βεβαίως συμβάλλει στην ηρεμία και αυτοπεποίθηση των πολιτών. Αυτό όμως θα μπορούσε να γίνει και με άλλο τρόπο, όπως η εξάλειψη των αιτίων του πολέμου, που μπορεί να είναι ο άνισος ρυθμός ανάπτυξης των διαφόρων χωρών, η οικονομική υποδούλωση μιας χώρας από μια άλλη κ.λ.π.
- Από την άποψη της ευημερίας άρα και της οικονομικής ανάπτυξης, θα πρέπει να εξετάζεται όχι μόνο το πόσο παράγεται, αλλά και το πως παράγεται. Αν το προϊόν αυξάνεται, η αύξηση αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μόλυνση του περιβάλλοντος, άρα και την καταστροφή της υγείας, την καταστροφή του πολιτιστικού περιβάλλοντος, την αύξηση των ωρών της εργασίας άρα την μείωση του ελεύθερου χρόνου και της

ανάπαυσης. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορούμε να μιλάμε για οικονομική ανάπτυξη.

- Άλλη κατηγορία προβλημάτων που αναφέρονται στις διεθνείς συγκρίσεις του εθνικού εισοδήματος, είναι η μετατροπή του εισοδήματος κάθε χώρας σε ένα κοινό νόμισμα, συνήθως το δολλάριο, με βάση τη τιμή του συναλλάγματος. Τα Ηνωμένα Έθνη καταρτίζουν τους σημερινούς πίνακες των κατά κεφαλή εισοδημάτων σε δολάρια των Η.Π.Α. Σε πολλές όμως χώρες η τιμή του συναλλάγματος δεν αντιπροσωπεύει την πραγματική αγοραστική δύναμη του ενός νομίσματος σε σχέση με το άλλο. Πράγματι, σε μια μελέτη των Ηνωμένων Εθνών το 1950 που αναφερόταν στο κατά κεφαλή εισόδημα 70 χωρών, είχε επισημανθεί ότι σε πολλές οικονομίες το εθνικό νόμισμα ήταν υπερτιμημένο ή και υποτιμημένο. Σε αυτή την περίπτωση, η μετατροπή και σύγκριση του ΑΕΠ σε κοινό νόμισμα δεν έχει σχεδόν καμμία σημασία. Εστω λοιπόν το ακόλουθο παράδειγμα : Το κατά κεφαλή εισόδημα στις χώρες Α και Β είναι 100 δολάρια και 200 δρχ. αντιστοίχως. Οι κάτοικοι της Α διαθέτουν 70 δολάρια για διατροφή και οι κάτοικοι της Β διαθέτουν 140 δρχ. για διατροφή αγοράζοντας ακριβώς την ίδια ποσότητα και ποιότητα τροφίμων. Οι κάτοικοι της Α διαθέτουν 30 δολάρια για ενοίκιο και οι της Β διαθέτουν 60 δρχ. για ενοίκιο για την ίδια ακριβώς κατοικία. Κάτω από αυτές τις υποθέσεις οι δύο χώρες έχουν το ίδιο επίπεδο ευημερίας άρα και την ίδια ανάπτυξη. Αν όμως η ανταλλακτική αξία των νομισμάτων είναι $1 \text{ δολλάριο} = 3 \text{ δρχ.}$ τότε η μετατροπή του κατά κεφαλή εισοδήματος σε δολάρια θα οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η χώρα Α είναι πιο αναπτυγμένη αφού έχει κατά κεφαλή εισόδημα 100 δολάρια, ενώ η Β 66,6 δολάρια. Αν πάλι η

σχέση είναι 1 δολ. = 1 δρχ. τότε η Β θα ήταν πιο αναπτυγμένη αφού θα είχε κατά κεφαλή εισοδήμα 200 δολάρια.

Για να έχουμε λοιπόν σωστές ^{εμπειρίες} εκτιμήσεις, θα πρέπει η συναλλαγματική ισοτιμία να είναι 1 δολάριο = 2 δρχ., όση δηλαδή είναι η εγχώρια αγοραστική τους δύναμη. Αυτή όμως η ταύτιση είναι σχεδόν αδύνατο να συμβεί, εφόσον για τις περισσότερες χώρες η τιμή του εθνικού νομίσματος δεν κυμαίνεται ελεύθερα και άρα ενδέχεται να είναι είτε υποτιμημένο είτε υπερτιμημένο.

Εγιναν διάφορες προσπάθειες για να μειωθούν τα προβλήματα της απευθείας μετατροπής του ΑΕΠ των χωρών σε ένα κοινό νόμισμα.

Η πρώτη προσπάθεια έγινε από τον Colin Clark το 1934, ο οποίος εισήγαγε για την πραγματοποίηση των συγκρίσεων την έννοια των διεθνών μονάδων.

Ως διεθνή μονάδα όρισε την ποσότητα των αγαθών που μπορούσαν να αγοραστούν με ένα δολάριο ΗΠΑ κατά μέσον όρο για την δεκαετία 1924-34. Σήμερα η μέθοδος αυτή δεν ισχύει.

Μία άλλη μέθοδος είναι αυτή του Beckerman που δημοσιεύθηκε το 1966 από τον Ο.Ο.Σ.Α. ο οποίος εισήγαγε την έννοια των «αμέσως προσαρμοσμένων δεικτών». Η μέθοδος του Beckerman συνίσταται στην εύρεση των καλύτερων δυνατών στατιστικών συσχετίσεων μεταξύ του σχετικού πραγματικού εισοδήματος, της σχετικής κατανάλωσης και ορισμένων αμέσων ενδεικτικών στατιστικών σειρών για τις οποίες υπάρχουν στοιχεία στις περισσότερες χώρες. Οι συσχετίσεις αυτές επιτρέπουν στην συνέχεια την εκτίμηση των σχετικών επιπέδων των πραγματικών εισοδημάτων για όλες τις χώρες για τις οποίες υπάρχουν δεδομένα, σε σχέση με τις επιλεγείσες αμέσους ενδεικτικές σειρές.

Η πιο σύγχρονη μέθοδος είναι αυτή των Kravis, Heston και Summers που πραγματοποίησαν μια έρευνα για την σύγκριση του ΑΕΠ 16 χωρών. Η μέθοδος αυτή υπολογίζει το εθνικό προϊόν κάθε χώρας με βάση, όχι την επίσημη τιμή του δολλαρίου, αλλά αυτή του «διεθνούς δολλαρίου». Η τιμή του διεθνούς δολλαρίου διαφέρει από την επίσημη συναλλαγματική αξία του δολλαρίου. Το διεθνές δολλάρια προσδιορίζεται από τις διεθνείς τιμές για όλα τα προϊόντα και έχει την ίδια αγοραστική δύναμη με το δολλάρια των ΗΠΑ για το εθνικό προϊόν αυτής της χώρας, ενώ διαφέρει για κάθε μια από τις κατηγορίες των προϊόντων που το απαρτίζουν. Δηλαδή το Εθνικό προϊόν των ΗΠΑ, εκφρασμένο σε δολλάρια ΗΠΑ, θα είναι το ίδιο με αυτό εκφρασμένο σε διεθνές δολλάρια. Το Εθνικό προϊόν όμως των άλλων χωρών θα διαφέρει εάν είναι εκφρασμένο σε δολλάρια Η.Π.Α. από εκείνο εκφρασμένο σε διεθνές δολλάρια.

2.2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ

Τα προβλήματα, που μόλις αναπτύξαμε όσον αφορά το ΑΕΠ ως δείκτη της οικονομικής ανάπτυξης, οδήγησαν στην δημιουργία και άλλων δεικτών για την μέτρηση της ευημερίας μιας χώρας.

Οι λεγόμενοι κοινωνικοί δείκτες συνδέουν την οικονομική ανάπτυξη με το επίπεδο της ανεργίας, την φτώχεια, την διανομή του εισοδήματος, την εξέλιξη της υγείας, της διατροφής, της κατοικίας, της εκπαίδευσης κ.λ.π.

Βεβαίως και ως προς τους κοινωνικούς δείκτες υπάρχουν εννοιολογικά προβλήματα.

Όσον αφορά π.χ. την φτώχεια, είναι δύσκολο να δοθεί ένας συγκεκριμένος ορισμός. Η πλέον αποδεκτή προσέγγιση είναι αυτή που ορίζει την φτώχεια με κάποιο επίπεδο εισοδήματος κάτω από το οποίο η διατροφή είναι ανεπαρκής. Το πρόβλημα στην περίπτωση αυτή είναι, εάν η ελάχιστη αυτή διατροφή ορίζεται με βάση τις αναγκαίες θρεπτικές ουσίες ή με βάση κάποιο πρότυπο ζωής που επικρατεί στην συγκεκριμένη κοινωνία.

Όσον αφορά την ανεργία, πέρα από το γεγονός ότι είναι δύσκολη η ακριβής εκτίμηση του ποσοστού ανεργίας, ένα μεγάλο ποσοστό εργαζομένων εξασφαλίζει ένα τέτοιο εισόδημα με το οποίο δεν μπορεί να ικανοποιήσει ούτε τις βασικές του ανάγκες. Σε αυτή την περίπτωση το ποσοστό της ανεργίας, ως δείκτης μέτρησης της ευημερίας, χάνει την σημασία του.

Πάντως παρά τα προβλήματα, οι κοινωνικοί δείκτες απεικονίζουν περισσότερο την ανάπτυξη με την ευρύτερη έννοια του όρου.

2.3. ΣΥΝΘΕΤΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες γίνονται πολλές προσπάθειες για την κατασκευή του λεγόμενου «σύνθετου δείκτη», ο οποίος θα εκφράζει σε ικανοποιητικό βαθμό το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας.

Η φιλοσοφία της κατασκευής ενός σύνθετου δείκτη είναι η εξής :

Λαμβάνεται υπόψη ένας μεγάλος αριθμός μεταβλητών οικονομικού και κοινωνικού περιεχομένου (οικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες), όπου για κάθε μεταβλητή δίνεται ένας συντελεστής στάθμισης.

Οι συντελεστές στάθμισης συνδυάζονται και οδηγούν στην κατασκευή ενός σύνθετου δείκτη, που είναι ανάλογος με τον δείκτη του κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Οι μεταβλητές αυτές μπορεί να είναι :

- Κατανάλωση πρωτεϊνών κατά κεφαλήν
- Ατομα κατά δωμάτιο
- Κατά κεφαλή εθνικό εισόδημα
- Αριθμός κατοίκων κατά γιατρό
- Ποσοστό θνησιμότητας κατά την γέννηση
- Ποσοστό εγγραμμάτων
- Ποσοστό παιδιών γραμμένων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση
- Ποσοστό παιδιών γραμμένων στις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης
- Τηλέφωνα κατά κεφαλή
- Ραδιόφωνα και τηλεοράσεις κατά κεφαλή
- Αυτοκίνητα κατά κεφαλή
- Κυκλοφορία ημερησίων εφημερίδων ανά 1000 κατοίκους
- Βίαιοι θάνατοι ανά εκατομμύριο κατοίκων το χρόνο
- Αστικοποίηση

+ Αγορά φούδων
 + 0 internet
 + Πλημμι δείτες

Η κατασκευή ενός σύνθετου δείκτη με βάση τους παραπάνω επιμέρους δείκτες παρουσιάζει τα εξής πλεονεκτήματα.

- Πρώτο, πολλοί από τους επιμέρους δείκτες δίνουν μία καλύτερη μέτρηση της ανθρώπινης ευημερίας σε σύγκριση με το κατά κεφαλήν εισόδημα.
- Δεύτερο, κάθε χώρα μπορεί να επιλέγει το δικό της κατάλογο μεταβλητών και να δίνει σε αυτές την στάθμιση που είναι πιο κατάλληλη για το δικό της σύστημα αξιών.

Οι συντελεστές στάθμισης συνδυάζονται και οδηγούν στην κατασκευή ενός σύνθετου δείκτη, που είναι ανάλογος με τον δείκτη του κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Οι μεταβλητές αυτές μπορεί να είναι :

- Κατανάλωση πρωτεϊνών κατά κεφαλήν
- Ατομα κατά δωμάτιο
- Κατά κεφαλή εθνικό εισόδημα
- Αριθμός κατοίκων κατά γιατρό
- Ποσοστό θνησιμότητας κατά την γέννηση
- Ποσοστό εγγραμμάτων
- Ποσοστό παιδιών γραμμένων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση
- Ποσοστό παιδιών γραμμένων στις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης
- Τηλέφωνα κατά κεφαλή
- Ραδιόφωνα και τηλεοράσεις κατά κεφαλή
- Αυτοκίνητα κατά κεφαλή
- Κυκλοφορία ημερησίων εφημερίδων ανά 1000 κατοίκους
- Βίαιοι θάνατοι ανά εκατομμύριο κατοίκων το χρόνο
- Αστικοποίηση

Η κατασκευή ενός σύνθετου δείκτη με βάση τους παραπάνω επιμέρους δείκτες παρουσιάζει τα εξής πλεονεκτήματα.

- Πρώτο, πολλοί από τους επιμέρους δείκτες δίνουν μία καλύτερη μέτρηση της ανθρώπινης ευημερίας σε σύγκριση με το κατά κεφαλήν εισόδημα.
- Δεύτερο, κάθε χώρα μπορεί να επιλέγει το δικό της κατάλογο μεταβλητών και να δίνει σε αυτές την στάθμιση που είναι πιο κατάλληλη για το δικό της σύστημα αξιών.

Βεβαίως υπάρχουν και σημαντικοί περιορισμοί στην κατασκευή τέτοιων δεικτών:

- Υπάρχει πολύ μικρή θεωρητική καθοδήγηση για την κατασκευή τους
- Είναι δύσκολη η επιλογή των κατάλληλων συντελεστών στάθμισης που θα δοθούν στους επιμέρους δείκτες.
- Τα στατιστικά στοιχεία για τους επιμέρους δείκτες είναι αναξιόπιστα.

Παρόλα αυτά, οι δείκτες αυτοί είναι οι πλέον κατάλληλοι για την μέτρηση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας και η περαιτέρω έρευνα σίγουρα αξίζει τον κόπο.

Πάντως και αυτοί οι δείκτες δεν μπορούν να μας δώσουν μια σωστή και πλήρη αξιολόγηση της καθολικής αποδοτικότητας ενός κοινωνικοοικονομικού συστήματος, αφού εξακολουθούν να προσανατολίζονται κυρίως στο ποσοτικό και λιγότερο στο ποιοτικό περιεχόμενο της ανάπτυξης.

Η απόδοση (μεγέθυνση) μιας κοινωνίας δεν πρέπει να μετράται με ποσοτικά κριτήρια αλλά κυρίως με ποιοτικά. Άλλως, η κοινωνία αυτή θα παραμένει απάνθρωπη. Η αύξηση του κατά κεφαλή εισοδήματος, η οποία οφείλεται στον διπλασιασμό της κατανάλωσης των υπνωτικών μπορεί να χαρακτηριστεί ανάπτυξη ;

Η αύξηση των ρυπογόνων εργοστασίων, τα οποία προωθούν την εκβιομηχάνιση άρα αυξάνουν το εθνικό προϊόν, από την άλλη πλευρά όμως ρυπαίνουν την ατμόσφαιρα καταστρέφοντας την ανθρώπινη υγεία, μπορεί να χαρακτηριστεί ανάπτυξη ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ

ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ

Για την εξέταση της διαδικασίας της ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (Λ.Α.Χ.) πρέπει να γνωρίζουμε τα κοινά χαρακτηριστικά και τα προβλήματα αυτών των οικονομιών.

3.1. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Ενα από τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Λ.Α.Χ. είναι, αυτό του υπεροπληθυσμού. Για την κατανόηση της έκτασης του προβλήματος μια ιστορική αναδρομή θα ήταν χρήσιμη.

Το 1650 ο πληθυσμός της γης εκτιμάται ότι ανήρχετο σε 508 εκατ. άτομα, το 1750 υπολογίζεται σε 710 εκατ. άτομα, το 1850 σε 1130 εκατ. ενώ το 1950 σε 2500 εκατ.

Ενώ όμως, κατά το παρελθόν, ο πληθυσμός της Ευρώπης και της Β. Αμερικής παρουσίαζε σχετικά γρήγορη άνοδο, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι από το 1900 κι έπειτα η ταχύτερη αύξηση παρατηρείται στην Ασία, Αφρική

και Λατινική Αμερική όπου βρίσκεται το σύνολο των Λ.Α.Χ. Το 1970 ο πληθυσμός της γης ανήρχετο σε 3.600 εκατ. το 1980 σε 4400 εκατ. και το 1991 σε 5.500 εκατ.. Από αυτά το 28% περίπου είναι πληθυσμός των αναπτυσσόμενων χωρών, ενώ το υπόλοιπο 72% των Λ.Α.Χ. Το 1940 το 35,8% του παγκόσμιου πληθυσμού αναφερόταν στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Ο.Η.Ε., το έτος 2000 το ποσοστό αυτό θα κατέβει στο 23,5% του παγκόσμιου πληθυσμού. Αρα λοιπόν, όταν αναφερόμαστε στο κρίσιμο παγκόσμιο πρόβλημα της πληθυσμιακής έκρηξης, αναφερόμαστε κυρίως στη τάση γρήγορης αύξησης του πληθυσμού στις Λ.Α.Χ.

Στις Λ.Α.Χ. λοιπόν το φαινόμενο της πληθυσμιακής έκρηξης εκδηλώνεται με την εμφάνιση σε μεγάλη έκταση διαρθρωτικής ανεργίας. Η διαρθρωτική ανεργία είναι αποτέλεσμα κυρίως της ανεπάρκειας του κεφαλαίου. Το εργατικό δυναμικό δεν μπορεί να απασχοληθεί γιατί υπάρχει ανεπάρκεια κεφαλαίου για να το απορροφήσει. Ο συντελεστής κεφάλαιο είναι δηλαδή σχεδόν πλήρως απασχολημένος. Ο μόνος τρόπος που οδηγεί στην εξάλειψη της διαρθρωτικής ανεργίας είναι η αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων στην οικονομία, μια και που η επένδυση δεν είναι τίποτα άλλο αλλά η αύξηση του υλικού κεφαλαίου της οικονομίας.

Αντίθετα, στις αναπτυσσόμενες χώρες παρουσιάζεται *κυκλική ανεργία* κατά την διάρκεια οικονομικών κρίσεων και οφείλεται στο ότι η ζήτηση είναι μικρότερη από το εθνικό προϊόν που μπορεί να παραχθεί με την πλήρη απασχόληση όλων των συντελεστών παραγωγής, όταν δηλαδή $\bar{Y} > C + I + G + X - M$ όπου \bar{Y} το ΑΕΠ της πλήρους απασχόλησης των συντελεστών παραγωγής. Στην κυκλική ανεργία δηλαδή υπάρχει υποαπασχόληση και του συντελεστή κεφάλαιο. Αρα λοιπόν αρκεί στην περίπτωση αυτή να γίνει προσαρμογή της

ζήτησης στο εθνικό προϊόν της πλήρους απασχόλησης των συντελεστών παραγωγής.

Μια άλλη μορφή ανεργίας που εμφανίζεται στις Λ.Α.Χ., είναι η κρυφή ανεργία ή υποαπασχόληση και παρατηρείται κυρίως στον αγροτικό τομέα της παραγωγής. Σε αυτή την περίπτωση το εργατικό δυναμικό δεν είναι άνεργο αλλά υποαπασχολούμενο. Οι γεωργοί έχουν πολύ μικρό τμήμα καλλιεργήσιμης γης και μικρό κεφαλαιουχικό εξοπλισμό. Έτσι λοιπόν στην ουσία πλεονάζει εργατικό δυναμικό στη γεωργία που θα μπορούσε, αν υπήρχαν δυνατότητες, να μεταφερθεί σε άλλους τομείς της παραγωγής, του δευτερογενή ή του τριτογενή, χωρίς να μειωθεί ο όγκος του πρωτογενούς τομέα.

Οι λόγοι που οδήγησαν στο σημερινό φαινόμενο της πληθυσμιακής έκρηξης στις Λ.Α.Χ. αναφέρονται πρωτίστως στην υψηλή γεννητικότητα, δηλαδή το υψηλό ποσοστό των γεννήσεων σε σχέση με τον πληθυσμό.

Μια πρώτη εξήγηση για την υψηλή γεννητικότητα στις χώρες αυτές είναι ότι οι γυναίκες παντρεύονται σε πολύ μικρή ηλικία (συνήθως πριν συμπληρώσουν το 18ο έτος). Αυτό οφείλεται κυρίως στις πολιτιστικές αξίες που επικρατούν στις χώρες αυτές, τα ήθη και τα έθιμά τους. Το γεγονός της υπεργεννητικότητας σε συνδυασμό με την μικρή μέση διάρκεια ζωής στις χώρες αυτές, έχει σαν αποτέλεσμα το ποσοστό των ανήλικων στο σύνολο του πληθυσμού να είναι ιδιαίτερα υψηλό και βεβαίως να μη μπορεί να προσφέρει εργασία.

Αντίθετα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο κι έπειτα παρουσιάζεται διεθνώς, με ελάχιστες εξαιρέσεις, τάση απότομης κάμψης του ποσοστού θνησιμότητας στις Λ.Α.Χ. Αυτό βέβαια οφείλεται στη γρήγορη διάδοση βασικών γνώσεων περί της προληπτικής ιατρικής, στην αντιμετώπιση των μενάλων επιδημιών, οι

οποίες στους περασμένους αιώνες εθέριζαν κυριολεκτικά τους πληθυσμούς και στην εύρεση κατάλληλων φαρμάκων για την καταπολέμηση των ασθενειών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ακόμα και για την Ελλάδα είναι η καταπολέμηση της φυματίωσης και ελονοσίας.

3.2. ΧΑΜΗΛΟ ΒΙΟΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Χαρακτηριστικό των Λ.Α.Χ. είναι το χαμηλό βιοτικό επίπεδο σε σχέση με αυτό των αναπτυγμένων χωρών. Οι δεύτερες διαθέτουν κατά κεφαλή προϊόν περίπου 60 φορές περισσότερο και το χάσμα αυτό συνεχώς αυξάνεται. Οι Λ.Α.Χ. παρουσιάζουν μία μέση ετήσια αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος περίπου 0,5% ενώ οι αναπτυγμένες περίπου 2%. Βέβαια, εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι η μικρότερη αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος των Λ.Α.Χ. οφείλεται και στο γεγονός ότι ο πληθυσμός τους, όπως αναφέραμε παραπάνω, αυξάνεται με πολύ ταχύτερους ρυθμούς από αυτόν των αναπτυγμένων χωρών.

Εντονη επίσης στις χώρες αυτές είναι και η ανισοκατανομή του εισοδήματος. Το εθνικό προϊόν της χώρας συγκεντρώνεται στα χέρια των ολίγων. Έχει παρατηρηθεί ότι όσο λιγότερο αναπτυγμένη είναι μια χώρα τόσο μεγαλύτερη είναι η ανισοκατανομή του εισοδήματος.

Το χαμηλό βιοτικό επίπεδο δεν εκδηλώνεται μόνο με το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, αλλά και με τις άθλιες συνθήκες κατοικίας, την τεράστια παιδική θνησιμότητα, το χαμηλό έως ανύπαρκτο επίπεδο παιδείας, την μικρή μέση διάρκεια ζωής κ.λ.π.

3.3. ΧΑΜΗΛΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Σε όλες τις Λ.Α.Χ. παρατηρείται χαμηλό επίπεδο παραγωγικότητας της εργασίας σε σχέση με τις αναπτυγμένες χώρες. Αυτό πρέπει να αποδοθεί στην ανειδίκευτη εργασία αλλά και στην έλλειψη συμπληρωματικών συντελεστών παραγωγής, κυρίως υλικού κεφαλαίου (μηχανήματα, κτίρια κ.λ.π.). Σημαντικό επίσης ρόλο παίζει και το χαμηλό επίπεδο υγείας των εργαζομένων.

3.4. ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Στις Λ.Α.Χ. παρατηρείται και σπάνη του συντελεστή κεφάλαιο. Όχι μόνο το απόθεμα κεφαλαίου είναι μικρό, αλλά και η προσθήκη στο κεφάλαιο (δηλαδή η επένδυση) είναι μικρή. Αυτό εκδηλώνεται με το χαμηλό κατά κεφαλή ποσοστό κεφαλαίου. Η σπάνη του κεφαλαίου στις Λ.Α.Χ. δεν εκδηλώνεται μόνο από το μικρό ποσό του υλικού κατά κεφαλή κεφαλαίου, αλλά και από τις περιορισμένες τεχνικές γνώσεις, εκπαίδευση και επιστημονική έρευνα.

Η βασική αιτία της ανεπάρκειας του κεφαλαίου είναι η μικρή αποταμίευση από εγχώριες πηγές. Εκτός αυτού, ένα μεγάλο ποσοστό αποταμιεύσεων κατευθύνεται σε μη παραγωγικές επενδύσεις. Το πρόβλημα αυτό γίνεται οξύτερο από την άνιση κατανομή του εισοδήματος. Επειδή λοιπόν στις χώρες αυτές το μεγαλύτερο μέρος του εθνικού προϊόντος συγκεντρώνεται στα χέρια των ολίγων, μόνο αυτοί έχουν την δυνατότητα αποταμίευσης. Οι εισοδηματικές όμως αυτές τάξεις τυχαίνει στις χώρες αυτές να αποτελούνται κυρίως από γαιοκτήμονες, οι οποίοι κατευθύνουν τις αποταμιεύσεις τους σε αγορά πολυτελών αυτοκινήτων, οικοπέδων, κατοικιών, δηλαδή σε μη παραγωγικές

επενδύσεις. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να διευκρινήσουμε ότι, αν ένα άτομο αγοράσει ένα οικόπεδο, ή ένα σπίτι, ή ακόμα και ένα εργοστάσιο, η πράξη αυτή της αγοράς μπορεί να θεωρηθεί επένδυση από την πλευρά του, αλλά δεν αποτελεί πράξη επένδυσης από την πλευρά της οικονομίας.

Ο λόγος είναι ότι η αγορά του οικοπέδου ή του σπιτιού αποτελεί απλή μεταβίβαση από ένα άτομο σε άλλο, ενώ επένδυση σημαίνει δημιουργία νέου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού.

3.5. ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Άλλο βασικό χαρακτηριστικό στις Λ.Α.Χ. είναι η διάρθρωση της παραγωγής. Η συμμετοχή της πρωτογενούς παραγωγής, κυρίως της γεωργίας, στη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος είναι μεγάλη. Όσο περνάμε από τις Λ.Α.Χ. στις αναπτυγμένες χώρες, τόσο μειώνεται η συμμετοχή της γεωργίας, σε αντίθεση με την βιομηχανία και τις υπηρεσίες. Μάλιστα, σε χώρες ιδιαίτερα αναπτυγμένες αρχίζει να μειώνεται και η συμμετοχή της βιομηχανίας υπέρ των υπηρεσιών.

Ενδεικτικά αναφέρουμε με στοιχεία του 1989 ότι για τις Η.Π.Α. το ποσοστό συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στη διαμόρφωση του ΑΕΠ ήταν 2%, του δευτερογενούς 30%, του τριτογενούς 68%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για την Γαλλία είναι 4%, 33%, 63%, για τη Γερμανία 2%, 40%, 58%, για την Δανία 6%, 28%, 66%, για την Σουηδία 3%, 35%, 62%. Βεβαίως όλες οι παραπάνω χώρες κατατάσσονται στις ιδιαίτερα αναπτυγμένες.

Αντίθετα, τα αντίστοιχα ποσοστά στις Λ.Α.Χ., όπως π.χ. στη Γκάνα, ήταν 45%, 17%, 38%, στην Αιθιοπία 48%, 15%, 37%, στην Αίγυπτο 20%, 29%, 51%.

Παρατηρούμε δηλαδή την τεράστια συμμετοχή της πρωτογενούς παραγωγής στη διαμόρφωση του ΑΕΠ.

Για την Ελλάδα τα ποσοστά συμμετοχής είναι περίπου 15%, 30%, 55%. Το ποσοστό συμμετοχής (15%) της πρωτογενούς παραγωγής θεωρείται ιδιαίτερα υψηλό σε σχέση με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού στις περισσότερες κυμαίνεται από 2% έως 5% με υψηλότερο αυτό της Πορτογαλίας με 10%.

Το ίδιο φαινόμενο και ακόμα εντονότερο παρατηρείται και ως προς την κατανομή του εγατικού δυναμικού στους τρεις τομείς της παραγωγής.

Ο πρωτογενής τομέας της παραγωγής στις Λ.Α.Χ. απορροφά περίπου το 70% του εργατικού δυναμικού. Για τις αναπτυγμένες οικονομίες η κατανομή του εργατικού δυναμικού για τους τρεις τομείς της παραγωγής είναι περίπου 10%, 35% και 55%. Για την Ελλάδα η αντίστοιχη κατανομή είναι περίπου 30%, 30%, 40%.

Το γεγονός της μεγάλης συμμετοχής της πρωτογενούς παραγωγής στη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος στις Λ.Α.Χ. , εξηγείται από το ιδιαίτερα χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα στις χώρες αυτές. Κατά συνέπεια είναι φυσικό ο γεωργικός τομέας να είναι πολύ υψηλός εφόσον η παραγωγή τροφίμων για την ικανοποίηση των αναγκών διατροφής του πληθυσμού είναι άμεσης προτεραιότητας. Το πρώτο που φροντίζει μία χώρα είναι να ικανοποιήσει τις βασικές ανάγκες της σε τρόφιμα και στη συνέχεια στρέφεται στην παραγωγή βιομηχανικών αγαθών.

Το γεγονός τώρα ότι ένα μεγάλο ποσοστό του εργατικού δυναμικού απασχολείται στον πρωτογενή τομέα, εξηγείται από το χαμηλό κατά εργάτη παραγόμενο γεωργικό προϊόν.

Το χαμηλό κατά εργάτη προϊόν οφείλεται στην ανεπάρκεια του κεφαλαίου (μηχανήματα, εργαλεία), στις αναχρονιστικές μεθόδους παραγωγής, στον κατακερματισμό της αγροτικής γης και στην έλλειψη αρδευτικών και εγγειοβελτιωτικών έργων.

3.6. ΑΝΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΤΟΙ ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ

Πολλές Λ.Α.Χ. έχουν φυσικούς πόρους, οι οποίοι είναι, είτε τελείως ανεκμετάλλευτοι, είτε είναι ελλιπώς εκμεταλλεούμενοι. Οι φυσικοί πόροι στις Λ.Α.Χ. δεν είναι λιγότεροι σε ποσοστό από αυτούς των αναπτυγμένων οικονομιών. Απλά οι Λ.Α.Χ. δεν έχουν τα μέσα εκείνα που θα τους επιτρέψουν την σωστή τους αξιοποίηση. Για παράδειγμα η Βραζιλία έχει άπειρες ποσότητες δασικού πλούτου και όμως ανήκει στην κατηγορία των φτωχών χωρών.

Τα μέσα που λείπουν είναι το κεφάλαιο, οι τεχνικές γνώσεις, η έλλειψη επιχειρηματικότητας κ.λ.π.

3.7. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡΔΑΝΕΙΣΜΟΥ

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισε μια προσπάθεια υποβοήθησης των Λ.Α.Χ. εκ μέρους των αναπτυγμένων οικονομιών. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής είναι η χορήγηση υπό μορφή άμεσης παροχής βοήθειας εκ μέρους των αναπτυγμένων οικονομιών προς τις Λ.Α.Χ. Και αυτό για ευνόητους πολιτικούς λόγους. Με την πάροδο όμως του χρόνου, την οικονομική βοήθεια έχουν αναλάβει περισσότερο οι Διεθνείς Οργανισμοί, όπως η Διεθνής Τράπεζα,

η Τράπεζα Επενδύσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ενδοαμερικανική Τράπεζα κ.λ.π.

Βέβαια, η οικονομική αυτή βοήθεια διοχετεύεται υπό μορφή δανείων και κατά συνέπεια οι Λ.Α.Χ. αναλαμβάνουν την υποχρέωση εξυπηρέτησης του κεφαλαίου και των τόκων. Προέκυψαν λοιπόν προβλήματα πιστοληπτικής ικανότητας και υπερδανεισμού, τα οποία απασχολούν τα Ηνωμένα Έθνη και άλλους Διεθνείς Οργανισμούς.

Η Διεθνής Τράπεζα και ο ΟΟΣΑ ερευνούν τις δυνατότητες της δανειζόμενης χώρας πριν χορηγήσουν το δάνειο. Παρόλα αυτά βέβαιο είναι ότι υπάρχει πρόβλημα υπερδανεισμού των Λ.Α.Χ. Δεδομένου ότι οι Λ.Α.Χ. έχουν περιορισμένες δυνατότητες αύξησης των συναλλαγματικών τους εισπράξεων, ο υπερδανεισμός οδηγεί τις Λ.Α.Χ. σε αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων.

Είναι ευνόητο ότι ο υπερδανεισμός οδηγεί τις Λ.Α.Χ. σε σχέση εξάρτησης και οικονομικής υποδούλωσης έναντι των αναπτυσσόμενων χωρών και των Διεθνών Οργανισμών.

Εν τούτοις, οι Λ.Α.Χ. κατά κανόνα, προσφεύγουν σε εξωτερικές πηγές για την αναπλήρωση και συμπλήρωση των ανεπαρκών εγχώριων πόρων προκειμένου να επιτύχουν ταχύτερους ρυθμούς ανάπτυξης. Μια από τις πλέον υπερχρεωμένες περιοχές του πλανήτη είναι η Λατινική Αμερική, όπου το σύνολο των υποχρεώσεων της γεωγραφικής αυτής περιοχής, αντιπροσωπεύει πάνω από το 30% του συνόλου των οφειλών των Λ.Α.Χ.

3.8. ΔΥΪΣΜΟΣ

3.8.1. Δυΐσμός και υπανάπτυξη

Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των Λ.Α.Χ. είναι το φαινόμενο του δυΐσμού της οικονομίας τους. *Δυΐσμός* είναι η μακροχρόνια συνύπαρξη μέσα σε κάθε χώρα δύο ανομοιογενών τομέων. Παρόλο που ο δυαδικός αυτός χαρακτήρας μιας οικονομίας εκφράζει ουσιαστικές αλληλοσχετίσεις και δημιουργεί συγκεκριμένες αλληλοεπιδράσεις μεταξύ των δύο τομέων, οι τελευταίοι εμφανίζουν τεράστιες διαφορές στη διάρθρωση της παραγωγής, στο βαθμό απασχόλησης του εργατικού δυναμικού, στο επίπεδο της παραγωγικότητας, στην πολιτική και κοινωνική τους δύναμη κ.λ.π.

Οι δύο αυτοί τομείς παρουσιάζονται με διαφορετικούς γενικούς τίτλους. Ο πρώτος τομέας αναφέρεται στον λεγόμενο «σύγχρονο ή αναπτυγμένο οικονομικό χώρο» και αφορά την εγχρήματη οικονομία που αναπτύσσεται κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα και ο δεύτερος τομέας στον «παραδοσιακό μη καπιταλιστικό τομέα», ή σύμφωνα με την ορολογία του A. Lewis στον «τομέα επιβίωσης», και αφορά κυρίως τον αγροτικό τομέα.

Οι πιο ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των δύο τομέων είναι οι εξής :

- Το κατά κεφαλήν εισόδημα μεταξύ τους παρουσιάζει μεγάλες διαφορές και μπορεί να φθάσει και τη σχέση 20/1 μεταξύ του σύγχρονου και του παραδοσιακού τομέα.
- Οι μισθοί και τα ημερομίσθια είναι σαφώς υψηλότερα στις αστικές ασχολίες απ' ό τι στις αγροτικές ασχολίες.
- Στον σύγχρονο τομέα το κεφάλαιο χρησιμοποιείται με σκοπό την αναπαραγωγή του και τη δημιουργία κέρδους, ενώ στον παραδοσιακό

χρησιμοποιείται για την παραγωγή και απόκτηση των αναγκαίων για την επιβίωση.

- Στον παραδοσιακό τομέα υπάρχει συγκαλυμμένη ανεργία
- Οι κάτοικοι, των αστικών περιοχών δηλαδή αυτοί που ανήκουν στον σύγχρονο τομέα, έχουν πολύ ανώτερο μορφωτικό επίπεδο από εκείνο των κατοίκων του παραδοσιακού τομέα.

Οι οικονομικές θεωρίες διαφέρουν ως προς τις ερμηνείες που χρησιμοποιούν για τη διαχρονική σχέση και τις επιπτώσεις των δύο ανομοιογενών τομέων σε μία κατάσταση εθνικού δυϊσμού.

Οι παραδοσιακές οικονομικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι, μετά από ένα χρονικό διάστημα, οι θετικές επιπτώσεις της ανάπτυξης και μεγέθυνσης του σύγχρονου τομέα διαχέονται σε ολόκληρο το οικονομικό σύστημα της χώρας. Σαν αποτέλεσμα, ολόκληρη η οικονομική της δομή εμποτίζεται από τα διάφορα οφέλη της ανάπτυξης. Με αυτή τη λογική, ένα οικονομικό σύστημα τείνει προς τη μείωση ή ακόμα και στην εξαφάνιση του δυϊσμού του, εάν μέρος αυτού του συστήματος αναπτύσσεται με αρκετή δυναμικότητα και συμπληρώνεται από κατάλληλα μέτρα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Αντίθετα, άλλοι θεωρητικοί όπως οι Hirschman, Myrdal, Perroux, θεωρούν ότι το βασικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης σε μια κατάσταση εθνικού δυϊσμού, δεν είναι η διάχυση των επιπτώσεων αλλά ο συγκεντρωτισμός τους και η πόλωση. Έτσι τα οφέλη από την ανάπτυξη πολώνονται σε ορισμένες ομάδες πληθυσμού ή σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές και όχι σε ολόκληρο τον πληθυσμό.

Θα παραθέσουμε δύο συγκεκριμένες ερμηνείες πάνω στην ύπαρξη του δυϊσμού, κυρίως στον Τρίτο Κόσμο. Οι ερμηνείες του δυϊσμού που θα

παραθέσουμε αναφέρονται σε δύο συγκεκριμένες προσεγγίσεις: τον κοινωνικό και το τεχνολογικό διϊσμό.

3.8.2. Ο κοινωνικός διϊσμός κατά τον Böeke

Σύμφωνα με τον Boeke, στο βιβλίο του *Economics and Economic Policy of Dual Societies*, υπάρχουν τρία κριτήρια τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να προσδιορίσουμε τη μορφή και το περιεχόμενο μιας κοινωνίας από οικονομική άποψη : α) Το κοινωνικό πνεύμα, β) οι οργανωτικές μορφές της παραγωγής και γ) η κυριαρχούσα τεχνολογία. Η αλληλοσυσχέτιση αυτών των κριτηρίων σε μια κοινωνία προσδιορίζει το περιεχόμενο του «κοινωνικού της συστήματος». Με βάση αυτά τα κριτήρια μπορούμε να προσδιορίσουμε εάν μια κοινωνία είναι *ομοιογενής ή δυαδική*.

Συγκεκριμένα, εάν σε μια κοινωνία επικρατεί αποκλειστικά ή τουλάχιστον σχεδόν αποκλειστικά στο μεγαλύτερο τμήμα της, ένα «κοινωνικό σύστημα» (δηλαδή αν σε μία κοινωνία επικρατούν το ίδιο κοινωνικό πνεύμα, η ίδια οργανωτική μορφή της παραγωγής και η ίδια τεχνολογία), τότε η κοινωνία αυτή είναι ομοιογενής. Αν αντίθετα σε μια κοινωνία κυριαρχούν δύο κοινωνικά συστήματα, τότε η κοινωνία αυτή χαρακτηρίζεται δυαδική.

Ο Boeke γενικεύοντας τις παρατηρήσεις του από την εμπειρία του στην Ινδονησία, αποδίδει τον διϊσμό και την συνυφασμένη με αυτόν υπανάπτυξη στις διαφορές μεταξύ λαών και προσώπων και στις διαφορές αντιλήψεων. Υποστηρίζει ότι ο διϊσμός, είναι συνέπεια της αδυναμίας οργανικού συνδυασμού δύο διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων, ενός αυτόχθονου και ενός που εισάγεται από το εξωτερικό (που συνήθως είναι καπιταλιστικό). Η

εισαγωγή του καπιταλιστικού (ή δυτικού) συστήματος στην υπανάπτυκτη κοινωνία, που μέχρι τότε εκυριαρχείτο από το αυτόχθονο σύστημα, επιφέρει διάσπαση της ενότητας της κοινωνίας και επομένως δυϊστικές καταστάσεις. Το αυτόχθονο σύστημα χαρακτηρίζεται από α) έλλειψη προηγμένων οργανωτικών δομών, β) μία αποστροφή προς το εμπόριο και το κέρδος, γ) απάρεσκεια για κεφαλαιουχικές επενδύσεις και τεχνική εξειδίκευση, δ) μία περιορισμένη ατομική και κοινωνική συναίσθηση αναγκών. Το εισαγόμενο σύστημα χαρακτηρίζεται από ορθολογισμό, αυξημένο κοινωνικό πνεύμα, προηγμένες οργανωτικές δομές, επιχειρηματική διάθεση κ.λ.π. Από τις παραπάνω διαπιστώσεις ο Boeke συμπεραίνει ότι οι δυαδικές οικονομίες είναι αδύνατο να αναπτυχθούν σφαιρικά με βάση τα δυτικά πρότυπα. Έτσι είναι ανάγκη να εφαρμόζονται πάντοτε δύο πολιτικές στις χώρες αυτές : μία για τον αυτόχθονο (καθυστερημένο) τομέα και μια για τον εισαγόμενο (προηγμένο) τομέα. Τέλος καταλήγει με μία απαισιοδοξία για την οποιαδήποτε ουσιαστική ανάπτυξη των δυαδικών κοινωνιών, δεδομένου ότι, κατά την γνώμη του, ό,τι ωφελεί τον ένα τομέα είναι συχνά πολύ πιθανό να βλάπτει τον άλλο.

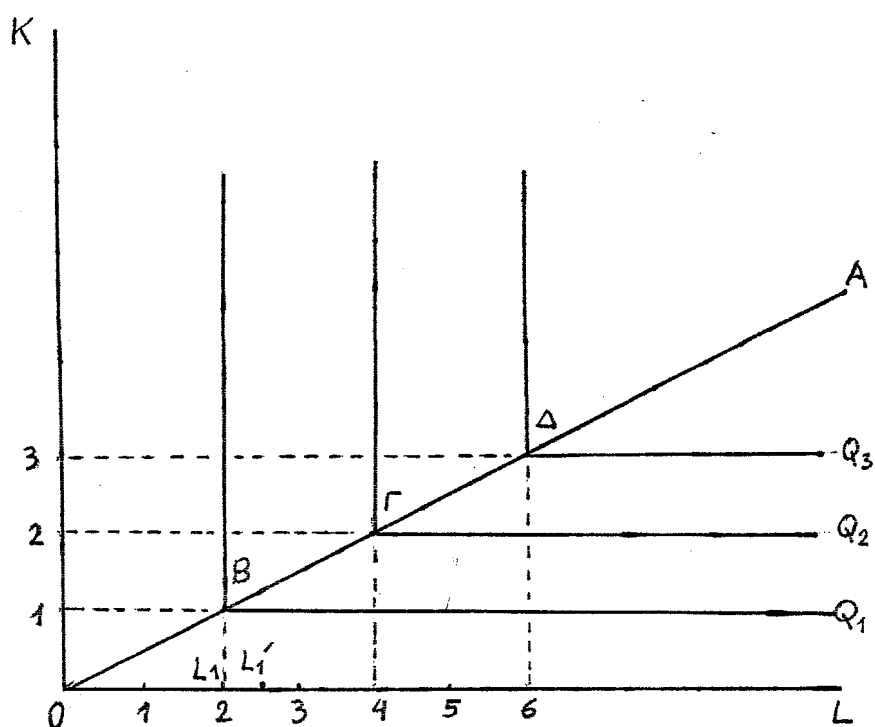
3.8.3. Ο τεχνολογικός δυϊσμός του ECKAUS

Αφετηρία της προσέγγισης του Eckaus είναι η διαπίστωση πως στον προηγμένο εισαγόμενο τομέα, δηλαδή στην εγχρήματη οικονομία, οι μέθοδοι της παραγωγής είναι έντασης κεφαλαίου και δεν υπάρχει δυνατότητα υποκατάστασης ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής. Στον αυτόχθονο (γεωργικό τομέα) οι μέθοδοι παραγωγής είναι έντασης εργασίας και υπάρχει μεγάλη δυνατότητα υποκατάστασης ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής.

Στον προηγμένο λοιπόν τομέα υπάρχουν συγκεκριμένες σταθερές αναλογίες L (εργασία) και K (κεφάλαιο) για κάθε επίπεδο παραγωγής. Υπάρχει δηλαδή ένας μόνο συνδυασμός L και K για την παραγωγή δεδομένης ποσότητας προϊόντος Q . Έτσι ο χάρτης καμπυλών ισοπαραγωγής είναι στην ουσία χάρτης «γωνιών» ίσης παραγωγής.

Η κατάσταση λοιπόν στον προηγμένο τομέα φαίνεται στο παρακάτω σχήμα (1)

Σχήμα (1)

Υπάρχουν δύο συντελεστές παραγωγής, εργασία και κεφάλαιο, και μία τεχνολογία, όπως αυτή εκφράζεται από την κλίση της ακτίνας OA (δηλαδή το σταθερό λόγο $K/L = \frac{1}{2} = \frac{2}{4} = \frac{3}{6} = \dots = \frac{1}{2}$ που απαιτείται για την παραγωγή ποσοτήτων $Q_1, Q_2, Q_3 \dots$ κ.λ.π.).

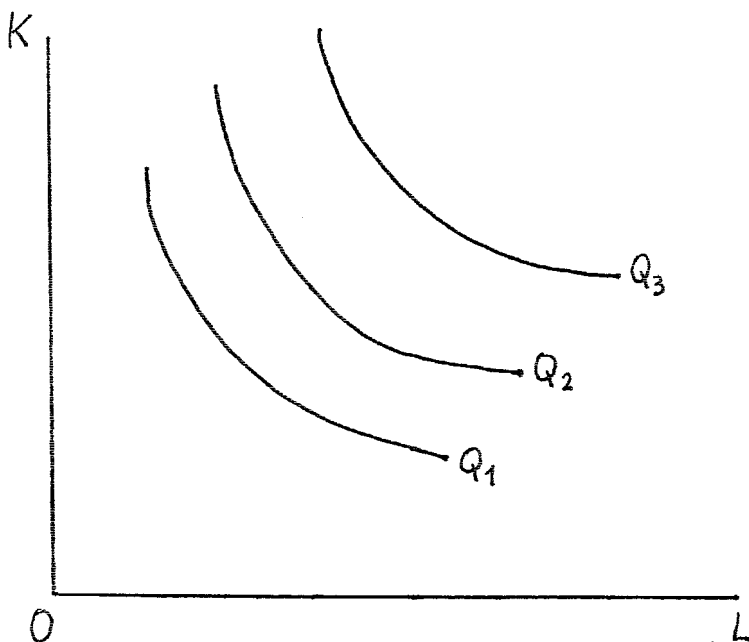
Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι, σημεία όπως τα Β,Γ,Δ παριστούν τους αναγκαίους συνδυασμούς L και K για την παραγωγή ύψους Q_1, Q_2, Q_3 ανεξάρτητα από τις τιμές των L και K.

Η δεύτερη διαπίστωση είναι ότι μόνο όταν οι παραγωγικοί συντελεστές L και K είναι διαθέσιμοι σε αναλογίες ίσες προς τον σταθερό λόγο K/L της ακτίνας OA, θα υπάρχει δυνατότητα πλήρους απασχόλησης και των δύο. Έτσι, αν η διαθέσιμη ποσότητα L και K είναι έξω από την γραμμή ΒΓΔΑ, θα υπάρχει υποαπασχόληση ενός από τους δύο συντελεστές.

Αν π.χ. για την παραγωγή ποσότητας Q_1 υπάρχουν διαθέσιμες ποσότητες K_1 και L_1' θα υπάρχει υποαπασχόληση εργατικού δυναμικού ίση με L_1L_1' , εφόσον για την παραγωγή ποσότητας Q_1 απαιτούνται K_1 και L_1 ποσότητες εργασίας (σημείο Β). Οι επιπλέον λοιπόν μονάδες εργασίας L_1L_1' ή θα παραμείνουν χωρίς απασχόληση, ή θα αναζητήσουν απασχόληση στον αυτόχθονο τομέα (γεωργικό).

Η κατάσταση στον αυτόχθονο τομέα φαίνεται στο σχήμα (2).

Σχήμα(2)

Στην περίπτωση αυτή υπάρχουν πολλοί συνδυασμοί κεφαλαίου και εργασίας με τους οποίους παράγεται το ίδιο ποσό προϊόντος. Αρα, οι αναλογίες στις οποίες χρησιμοποιούνται οι συντελεστές της παραγωγής, θα επιλέγονται με βάση τις υπάρχουσες ποσότητες συντελεστών παραγωγής και τις σχετικές τιμές τους.

Ετσι λοιπόν με δεδομένες τις τεχνολογικές διαφορές στις συνθήκες παραγωγής στους δύο τομείς, τα αποτελέσματα στην διχοτόμηση της οικονομίας των Λ.Α.Χ. είναι τα εξής :

Στις περισσότερες Λ.Α.Χ. ο προηγμένος τομέας αναπτύχθηκε με την εγκατάσταση ξένων επιχειρήσεων που χρησιμοποιούσαν σύγχρονες μεθόδους παραγωγής. Ταυτόχρονα ο πληθυσμός αύξανε γρηγορότερα απ' ό,τι το κεφάλαιο. Επειδή λοιπόν οι συντελεστές παραγωγής εχρησιμοποιούντο σε σταθερές αναλογίες και ήταν έντασης κεφαλαίου εδημιουργείτο πλεόνασμα εργασίας. Αρα, για να εξαλειφθεί το πλεόνασμα εργασίας, έπρεπε να απορροφηθεί στον παραδοσιακό τομέα.

Ετσι, στον παραδοσιακό τομέα δημιουργείται αφθονία εργατικού δυναμικού και, με δεδομένο ότι υπάρχει η δυνατότητα μεταβαλλομένων αναλογιών των συντελεστών παραγωγής, η παραγωγή εγένετο όλο και περισσότερο έντασης εργασίας. Αποτέλεσμα ήταν όλη η διαθέσιμη γη να γίνει καλλιεργήσιμη και λόγω της έντασης εργασίας η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας έγινε αρνητική, με αποτέλεσμα την εμφάνιση συγκαλημμένης ανεργίας. Λόγω του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού δεν υπήρχε κίνητρο στον παραδοσιακό τομέα να αυξήσει την ποσότητα του κεφαλαίου κατά εργάτη και να πετύχει έτσι αύξηση του κατ' απασχολούμενο προϊόντος, με αποτέλεσμα ο τομέας αυτός να παραμένει υπανάπτυκτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να αυξηθεί η παραγωγή των αγαθών. Αυτό εκφράζεται με την συνάρτηση παραγωγής, δηλαδή με την σχέση μεταξύ του παραγόμενου προϊόντος και των εισροών που απαιτούνται για την παραγωγή αυτού.

Στη γενική της μορφή η συνάρτηση παραγωγής είναι η ακόλουθη :

$Q = f(K, L, N)$, όπου Q = παραγωγή, K = κεφάλαιο, L = εργασία και N = έδαφος.

Για να αυξηθεί η παραγωγή και επομένως να δημιουργηθεί οικονομική ανάπτυξη, χρειάζεται η αύξηση των συντελεστών παραγωγής ή μεταβολή των συνδυασμών με τους οποίους χρησιμοποιούνται. Θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας περισσότερο στο κεφάλαιο και την εργασία, αναπτύσσοντας την νεοκλασική αντίληψη, την κλασική, την Μαρξιστική άποψη και την συμβολή του Keynes.

4.1. ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το κεφάλαιο για πολλούς οικονομολόγους θεωρείται ως ο σπουδαιότερος ρυθμιστής της οικονομικής ανάπτυξης, εφόσον υπόκειται σε λιγότερους φυσικούς περιορισμούς σε σχέση με το έδαφος (φυσικούς πόρους) και την εργασία και μπορεί επίσης να υποκαταστήσει τόσο το έδαφος όσο και την εργασία.

4.1.1. Η νεοκλασική αντίληψη

4.1.1.1. Η έννοια του κεφαλαίου κατά τους νεοκλασικούς

Στην νεοκλασική θεωρία το κεφάλαιο αντιπροσωπεύει έναν από τους συντελεστές παραγωγής που υπεισέρχονται στην συνάρτηση παραγωγής $Q = f(K, L, N, \dots)$. Το κεφάλαιο συνδέεται με τους άλλους συντελεστές παραγωγής μέσα από δύο βασικές και χαρακτηριστικές παραδοχές: Την συμπληρωματικότητα και την υποκατάσταση.

Η συμπληρωματικότητα εκφράζει μία συνεργασία στην παραγωγική διαδικασία μεταξύ των διαφόρων συντελεστών που συμμετέχουν ως εισροές στην παραγωγή αγαθών. Η συνεργασία αυτή εκφράζεται με συγκεκριμένες τεχνολογικές σχέσεις μεταξύ των εισροών για την παραγωγή δεδομένης ποσότητας προϊόντων.

Αποτέλεσμα αυτής της συμπληρωματικότητας είναι η εξάρτηση του μέσου και του οριακού προϊόντος κάθε συντελεστή, όχι μόνο από την ποσότητα του ίδιου του συντελεστή αλλά και από την ποσότητα (βαθμό χρήσης) των άλλων συντελεστών.

Η υποκατάσταση εκφράζει μια απεριόριστη δυνατότητα αντικατάστασης ποσοτήτων του ενός συντελεστή από ποσότητες άλλων συντελεστών για την παραγωγή του ίδιου ή μεγαλύτερου όγκου παραγωγής. Η υποκατάσταση και η συμπληρωματικότητα είναι γνωστή από την νεοκλασική θεωρία των καμπυλών ισοπαραγωγής.

Σε ένα οικονομικό σύστημα, οι σχέσεις μεταξύ συντελεστών παραγωγής, που υπεισέρχονται στην παραγωγή συγκεκριμένων αγαθών, εκφράζουν δύο βασικούς οικονομικούς προβληματισμούς. Ο πρώτος αναφέρεται στις τεχνολογικές σχέσεις παραγωγής. Αυτές αποδίδουν τις σχέσεις μεταξύ εισροών και εκροών, καθώς επίσης και τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων εισροών για την παραγωγή συγκεκριμένης ποσότητας προϊόντων.

Ο δεύτερος προβληματισμός αναφέρεται στις σχέσεις κατανομής των ωφελειών μεταξύ των συντελεστών από την παραγωγή και την ανταλλαγή των προϊόντων τα οποία παράγουν. Στο θέμα αυτό βασικό ρόλο παίζει η έννοια του πλεονάσματος και της υπεραξίας. Η νεοκλασική θεωρία δίνει στην έννοια της υπεραξίας αρκετά περιορισμένη σημασία. Η έννοια αυτή εκφράζεται από τον όρο πλεόνασμα. Το πλεόνασμα κατά την νεοκλασική άποψη μπορούν να απολαύσουν και οι καταναλωτές και οι παραγωγοί.

Στη νεοκλασική θεωρία, το κεφάλαιο παρουσιάζεται κάτω από τις εξής βασικές μορφές :

- Ελεύθερο ή χρηματικό κεφάλαιο: Υπό αυτή τη μορφή, το κεφάλαιο (ως χρήμα και ως μέσο συσσώρευσης και αποθήκευσης οικονομικής αξίας με δεδομένες τις τιμές των αγαθών) δεν αποθησαυρίζεται αλλά χρησιμοποιείται για επενδυτικές δραστηριότητες που αποβλέπουν στο κέρδος.

- Ενσωματωμένο ή μη ελεύθερο κεφάλαιο: Πρόκειται για τη συσσώρευση οικονομικής αξίας, που έχει ενσωματωθεί μέσα στα διάφορα κεφαλαιουχικά αγαθά (κτίρια, μηχανήματα κ.λ.π.).

Ενα άλλο βασικό σημείο των νεοκλασικών είναι ότι ο πραγματικός μισθός προσδιορίζεται από το μέγεθος της οριακής παραγωγικότητας (οριακό προϊόν)

της εργασίας δηλαδή ότι $\frac{W}{P} = \frac{\Delta Q}{\Delta L}$ όπου $W =$ μισθοί,

ημερομίσθια, $P =$ η τιμή των αγαθών που παράγεται από αυτή την εργασία.

4.1.1.2. Διαχρονική δυναμική και συσσώρευση κεφαλαίου στους νεοκλασικούς.

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με το τι προσδιορίζει την αύξηση του πραγματικού εισοδήματος διαχρονικά και από τι εξαρτάται η συσσώρευση του κεφαλαίου.

Επίκεντρο σημείο στις απαντήσεις αυτές είναι η σχέση μεταξύ αποταμίευσης (S) και επένδυσης (I).

Ως προς την σχέση επένδυσης - αποταμίευσης, η θέση της νεοκλασικής θεωρίας είναι ότι όχι μόνο ισχύει ex-post η γνωστή εθνικολογιστική ταυτότητα $S \equiv I$ αλλά ότι είναι το ύψος της αποταμίευσης που προσδιορίζει την επένδυση. Έτσι η βασική ταυτότητα παίρνει την μορφή $S \Rightarrow I$, όπου η φορά του βέλους δείχνει την αιτιώδη σχέση.

Με βάση τα όσα αναφέραμε μέχρι τώρα μπορούμε να συνοψίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του νεοκλασικού μοντέλου.

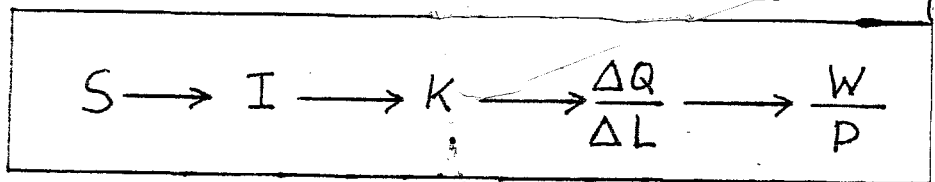
1. $S \Rightarrow I$. Το ύψος της αποταμίευσης προσδιορίζει το ύψος της επένδυσης.

2. $\frac{\Delta Q}{\Delta L} = f(L, K)$ και $\frac{Q}{L} = f(L, K)$. Δηλαδή η οριακή και μέση παραγωγικότητα της εργασίας, εξαρτάται όχι μόνο από την ποσότητα της εργασίας αλλά και από την ποσότητα του κεφαλαίου (συσσώρευση).

3. $\frac{W}{P} = \frac{\Delta Q}{\Delta L}$. Ο πραγματικός μισθός (αμοιβή της εργασίας) προσδιορίζεται από την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας.

4. Το μέγεθος της συσσώρευσης του κεφαλαίου είναι απόρροια της επενδυτικής δραστηριότητας μιας κοινωνίας στις προηγούμενες περιόδους δηλαδή $K = \Sigma I_t$.

Από τα 1,2,3,4 προκύπτει ότι :

Δηλαδή, το ύψος της αποταμίευσης προσδιορίζει διαχρονικά, μέσω της συσσώρευσης του κεφαλαίου που δημιουργεί, το ύψος του πραγματικού μισθού. Αρα, όταν η συσσώρευση σε μία κοινωνία είναι χαμηλή θα είναι χαμηλό και το πραγματικό εισόδημα των εργαζομένων στην κοινωνία αυτή. Για να αυξηθεί διαχρονικά το πραγματικό εισόδημα των εργαζομένων θα πρέπει να αυξηθεί και η αποταμίευση η οποία δημιουργεί επένδυση.

Από αυτήν την διαπίστωση της νεοκλασικής θεωρίας προκύπτει ότι στις Λ.Α.Χ. (που όπως είδαμε χαρακτηρίζονται από ανεπάρκεια κεφαλαίου), η ικανότητα να αυξηθούν μελλοντικά τα πραγματικά εισοδήματα των εργαζομένων εξαρτάται από την δυνατότητα να κρατηθούν, για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα σε χαμηλά επίπεδα. Και αυτό γιατί η ροπή προς αποταμίευση των εργαζομένων με χαμηλό πραγματικό εισόδημα είναι σχεδόν μηδενική. Αρα η συσσώρευση θα γίνει είτε από την πλούσια καπιταλιστική τάξη, είτε από

συνεταιρισμούς, είτε τελικά από το ίδιο το κράτος. Σε όλες όμως τις παραπάνω περιπτώσεις τα εισοδήματα των εργαζομένων θα κρατιούνται σε χαμηλά επίπεδα.

Η εφαρμογή της νεοκλασικής αυτής θεωρίας περί συσσώρευσης του κεφαλαίου έχει υποστεί οξύτατη κριτική. Ο Λατινοαμερικάνος οικονομολόγος Raul Prebisch, αλλά και πολλοί άλλοι, διατυπώνουν μεγάλες αντιρρήσεις ως προς τα περιθώρια αποταμίευσης και άρα επένδυσης από τις τάξεις με υψηλά εισοδήματα στις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Prebisch οι πλούσιοι των Λ.Α.Χ. δεν αποταμιεύουν σημαντικό μέρος του εισοδήματός τους και άρα υπάρχει πρόβλημα επένδυσης. Αντίθετα, καταναλώνουν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός του (καταναλωτικό πρότυπο που πηγάζει από τις αναπτυγμένες χώρες) για δαπάνες πολυτελών αγαθών. Αυτή η εξωτερική επίδραση στην ικανότητα εγχώριας ιδιωτικής αποταμίευσης διαφοροποιεί το δρόμο για την ανάπτυξη, σήμερα, των Χωρών του Τρίτου Κόσμου, σε σύγκριση με αυτόν που ακολούθησαν τον περασμένο αιώνα οι σημερινές αναπτυγμένες χώρες.

Εφόσον λοιπόν υπάρχει πρόβλημα ως προς την εγχώρια ιδιωτική αποταμίευση, αυξάνεται και πρέπει να αυξάνεται ο ρόλος του κράτους στη συνολική διαθεσιμότητα πόρων για επενδύσεις.

Ας εξετάσουμε τώρα με ποιο συγκεκριμένο τρόπο δημιουργείται η συσσώρευση κεφαλαίου στους νεοκλασικούς.

Εάν συμβολίσουμε με η_K τον ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου τότε εξ ορισμού $\eta_K = \frac{\Delta K}{K}$ ή $\eta_K = \frac{I}{K}$ (εφόσον η επένδυση είναι

η μεταβολή του κεφαλαίου $I = \Delta K$). Πολλαπλασιάζοντας και διαιρώντας τη συσσώρευση με το εισόδημα Y θα έχουμε: $\eta_K = \frac{I}{Y} \cdot \frac{Y}{K}$ και εφόσον

$$S=I \text{ θα έχουμε } \eta_K = \frac{S}{Y} \cdot \frac{Y}{K}$$

Μα το $\frac{S}{Y}$ είναι η μέση ροπή προς αποταμίευση (σ).

$$\text{Αρα θα έχουμε } \eta_K = \sigma \cdot \frac{Y}{K} \quad (1). \text{ Γνωρίζουμε όμως ότι } V = \frac{K}{Y}$$

είναι ο κεφαλαιακός συντελεστής της οικονομίας (δηλαδή ο λόγος του συνολικού κεφαλαίου της οικονομίας δια του συνολικού προϊόντος ή αλλιώς ο επιταχυντής της οικονομίας)

$$\text{Αρα το } \frac{1}{V} = \frac{Y}{K} \quad \text{όπου το } \frac{Y}{K} = \text{μέση}$$

παραγωγικότητα του κεφαλαίου.

Αρα η σχέση (1) γίνεται :

$$\eta_K = \sigma \cdot \frac{1}{V} \quad (2)$$

Ο ρυθμός λοιπόν συσσώρευσης του κεφαλαίου είναι θετικά ανάλογος προς τη μέση ροπή προς αποταμίευση (σ) και αντιστρόφως ανάλογος του κεφαλαιακού συντελεστή, ή θετικά ανάλογος με τη μέση παραγωγικότητα του κεφαλαίου.

4.1.1.3. Συσσώρευση κεφαλαίου και οικονομική μεγέθυνση

Αν $\sigma = \frac{S}{Y}$ και $I = S$ και $v^* = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$ όπου $v^* =$
οριακός κεφαλαιακός συντελεστής.

Ο οριακός κεφαλαιακός συντελεστής v^* είναι δηλαδή ο λόγος της αύξησης του κεφαλαίου στην οικονομία δια της αύξησης του προϊόντος. Δηλαδή ο οριακός κεφαλαιακός συντελεστής είναι οι επιπλέον απαιτούμενες μονάδες κεφαλαίου για την αύξηση του προϊόντος κατά μία μονάδα.

Αν π.χ. για την αύξηση του ετήσιου προϊόντος της οικονομίας κατά 1 δις δρχ. απαιτήθηκε αύξηση του κεφαλαίου (δηλαδή επενδύσεις) κατά 3 δις. δρχ. ο οριακός κεφαλαιακός συντελεστής θα είναι :

$$v^* = \frac{\Delta K}{\Delta Y} = \frac{3}{1} = 3$$

Επανερχόμενοι στη σχέση $v^* = \frac{\Delta K}{\Delta Y} = \frac{I}{\Delta Y}$

Ο ρυθμός μεγέθυνσης του εισοδήματος είναι εξ ορισμού $\eta_Y = \frac{\Delta Y}{Y}$
Θα έχουμε : $\sigma = \frac{S}{Y} = \frac{I}{Y} = \frac{\frac{I}{\Delta Y}}{\frac{Y}{\Delta Y}} = \frac{v^*}{\frac{1}{\eta_Y}} = v^* \cdot \eta_Y$

$$\Rightarrow \boxed{\eta_Y = \frac{\sigma}{v^*}} \quad (3)$$

Δηλαδή ο ρυθμός αύξησης του εισοδήματος ισούται με την μέση ροπή προς αποταμίευση δια του οριακού κεφαλαιακού συντελεστή.

Τη σχέση αυτή βρίσκουμε και στο υπόδειγμα των Harrod-Domar.

Αν π.χ. υποθέσουμε ότι $v^* = 4$ και $\sigma = 8\%$ τότε $\eta_Y = \frac{8}{4} = 2\%$

Δηλαδή με αυτά τα δεδομένα μπορούμε να πετύχουμε ρυθμό αύξησης του εθνικού εισοδήματος 2% ετησίως.

Αν τώρα υποθέσουμε ότι η Κυβέρνηση βάζει σαν στόχο ένα ετήσιο ρυθμό αύξησης του εθνικού εισοδήματος 2% και το $v^* = 4$ τότε η μέση ροπή προς αποταμίευση σ θα πρέπει να είναι $\sigma = n_Y \cdot v^* = 2 \cdot 4 = 8\%$ του εθνικού εισοδήματος.

Αν ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού είναι $\eta_N = \frac{\Delta N}{N}$ όπου $N =$ πληθυσμός τότε ο ρυθμός αύξησης του κατά κεφαλή εισοδήματος θα είναι :

$$\eta_{Y/N} = \frac{\Delta Y}{Y} - \frac{\Delta N}{N} = \eta_Y - \eta_N$$

Με δεδομένα $v^* = 4$, $\sigma = 8\%$ $n_N = 1\%$ η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος θα είναι $n_{Y/N} = n_Y - n_N$.

$$\text{Η } n_Y = \frac{\sigma}{v^*} = \frac{8}{4} = 2\% \text{ άρα } n_{Y/N} = 2 - 1 = 1\%$$

Εάν η Κυβέρνηση προγραμματίζει αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος $n_{Y/N} = 2\%$ με δοσμένο το $n_N = 1\%$ τότε το εθνικό εισόδημα θα πρέπει να αυξηθεί $n_Y = n_{Y/N} + n_N = 2\% + 1\% = 3\%$, και η μέση ροπή προς αποταμίευση σ θα πρέπει να αντιπροσωπεύει το $\sigma = 3\% \cdot 4 = 12\%$ του εθνικού εισοδήματος.

Για την επίτευξη λοιπόν ετήσιου ρυθμού αύξησης του κατά κεφαλή εισοδήματος κατά 2% οι αποταμιεύσεις θα πρέπει να γίνουν 12%, ενώ όταν είχαμε ετήσιο ρυθμό αύξησης του εθνικού εισοδήματος 1% οι αποταμιεύσεις ήταν 8%. Οι σχέσεις ανάμεσα στο ρυθμό των αποταμιεύσεων, τον ετήσιο ρυθμό αύξησης του πληθυσμού και τον οριακό κεφαλαιακό συντελεστή

θεωρούνται ως οι καθοριστικοί παράγοντες του ρυθμού της οικονομικής μεγέθυνσης.

4.1.1.4. Η συνάρτηση παραγωγής στους νεοκλασικούς

Η συνάρτηση παραγωγής, ως γνωστό, περιγράφει τη σχέση μεταξύ προϊόντος της παραγωγής και συντελεστών παραγωγής. Η σχέση αυτή είναι γνωστή στην οικονομική θεωρία ως «αποδόσεις κλίμακας παραγωγής».

Γνωρίζουμε ότι οι αποδόσεις κλίμακας μπορεί να είναι σταθερές, αύξουσες και φθίνουσες.

Εστω η συνάρτηση παραγωγής $Q = f(K, L, M)$. Για να είναι η συνάρτηση ομογενής νιοστού βαθμού θα πρέπει : $f(tK, tL, tM) = t^v \cdot f(K, L, M)$.

Αυτό σημαίνει ότι εάν οι εισροές αυξηθούν κατά t η παραγωγή θα αυξηθεί κατά t^v . Συνεπώς στην περίπτωση κατά την οποία έχουμε σταθερές αποδόσεις (δηλαδή όταν όλοι οι συντελεστές της παραγωγής αυξάνονται κατά ένα ποσοστό, τότε το προϊόν αυξάνεται κατά το ίδιο ποσοστό) το $v=1$. Εάν $v>1$ θα έχουμε αύξουσες αποδόσεις. Εάν το $v<1$ θα έχουμε φθίνουσες αποδόσεις.

Κατά τους νεοκλασικούς λοιπόν οι δυνατότητες της οικονομίας εκφράζονται από μία συνάρτηση παραγωγής της μορφής $Q = A \cdot L^\alpha \cdot K^{1-\alpha}$ όπου $A =$ σταθερά. Η συνάρτηση αυτή είναι γνωστή με την ονομασία συνάρτηση «Cobb-Douglas». Η συνάρτηση αυτή είναι ομογενής πρώτου βαθμού δηλαδή $v=1$ και άρα θα έχουμε σταθερές αποδόσεις κλίμακας.

Πράγματι εάν π.χ. $t=2$, δηλαδή διπλασιάσουμε το L και το K , θα έχουμε:

$$\begin{aligned} Q' &= A (2L)^\alpha \cdot (2K)^{1-\alpha} = A \cdot 2^\alpha \cdot L^\alpha \cdot 2^{1-\alpha} \cdot K^{1-\alpha} \\ &= A \cdot L^\alpha \cdot K^{1-\alpha} \cdot 2^{\alpha+1-\alpha} \end{aligned}$$

$$= 2^1 \cdot A \cdot L^a \cdot K^{1-a} = 2^1 \cdot Q \text{ άρα } v=1$$

Δηλαδή ο διπλασιασμός των συντελεστών της παραγωγής είχε ως αποτέλεσμα και τον διπλασιασμό του παραγόμενου προϊόντος.

Είναι επίσης προφανές ότι το προϊόν μπορεί να αυξηθεί λόγω μεταβολής του ενός ή του άλλου συντελεστή ή και των δύο μαζί χωρίς ο λόγος να παραμείνει απαραίτητα σταθερός. Αυτό παρίσταται όπως ήδη έχουμε αναφέρει από τις καμπύλες ισοπαραγωγής.

Ας βρούμε τώρα το μέσο και το οριακό προϊόν π.χ. του συντελεστή εργασίας. Θα έχουμε :

$$\begin{aligned} \text{Μέσο προϊόν (L)} &= \frac{Q}{L} = \frac{A \cdot L^a \cdot K^{1-a}}{L} = A \cdot L^{\alpha} \cdot L^{-1} \cdot K^{1-a} = \\ &= A \cdot L^{a-1} \cdot K^{1-a} = A \left(\frac{1}{L} \right)^{1-a} \cdot K^{1-a} = \\ &= A \left(\frac{K}{L} \right)^{1-a} \end{aligned}$$

Για να βρούμε το οριακό προϊόν της εργασίας θα παραγωγίσουμε ως προς L.

$$\begin{aligned} \text{Θα έχουμε: } \frac{\partial Q}{\partial L} &= A \cdot K^{1-a} \cdot (L^a)' = A \cdot K^{1-a} \cdot a \cdot L^{a-1} = \\ &= A \cdot K^{1-a} \cdot a \left(\frac{1}{L} \right)^{1-a} = A \cdot a \left(\frac{K}{L} \right)^{1-a} \end{aligned}$$

Αποδεικνύουμε δηλαδή αυτό που ήδη έχουμε αναφέρει παραπάνω ότι το μέσο και το οριακό προϊόν κάθε συντελεστή εξαρτάται όχι μόνο από την ποσότητα του ίδιου του συντελεστή αλλά και από τον βαθμό χρήσης των άλλων συντελεστών. Αποδεικνύουμε επίσης και κάτι περισσότερο, ότι το μέσο και το οριακό προϊόν σε μια ομογενή συνάρτηση πρώτου βαθμού εξαρτώνται από τον λόγο κατά τον οποίο συνδυάζονται οι εισροές, είναι όμως ανεξάρτητα των απόλυτων μεγεθών των εισροών.

Αν π.χ. $A = 100$, $\alpha = \frac{1}{2}$, $K = 4$ και $L = 1$, το μέσο προϊόν της L θα είναι 200. Αν $K = 400$ και $L = 100$, το μέσο προϊόν θα είναι πάλι 200.

4.1.2. Η Μαρξιστική αντίληψη

4.1.2.1. Η έννοια του κεφαλαίου κατά τον Μάρξ

Κεντρική θέση στην μαρξιστική ανάλυση κατέχουν οι όροι «αξία» και «υπεραξία».

Κάθε προϊόν είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας πάνω στη φύση. Η φύση και η δραστηριότητα των ανθρώπων, δηλαδή η εργασία, είναι τα δύο στοιχεία που συνδυάζονται και δημιουργούν τον υλικό πλούτο της κοινωνίας. Η φύση, παρότι είναι η αναγκαία προϋπόθεση της υλικής παραγωγής, δεν προσδίδει αξία στο αποτέλεσμα της παραγωγής, δηλαδή στα προϊόντα. Τα προϊόντα αποκτούν αξία μόνο επειδή η παραγωγή τους γίνεται με τη συμβολή της εργασίας, δηλαδή επειδή ενσωματώνουν ανθρώπινη εργασία. Οτιδήποτε υπάρχει που δεν είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης εργασίας δεν έχει αξία. Π.χ. τα ψάρια που υπάρχουν στην θάλασσα πριν ψαρευθούν δεν έχουν αξία. Αποκτούν αξία όταν με την εργασία του ψαρά, ψαρευθούν και

γίνονται προϊόντα της παραγωγής. Αρα λοιπόν ένα αντικείμενο έχει αξία μόνο όταν είναι αποτέλεσμα ανθρώπινης εργασίας. Επίσης για να έχει ένα προϊόν αξία πρέπει ταυτόχρονα να είναι και χρήσιμο. Αν κάποιος εργάτης παράγει προϊόντα που είναι άχρηστα, παρότι είναι αποτέλεσμα της εργασίας, δεν έχουν αξία. Ένα αντικείμενο λοιπόν για να έχει αξία πρέπει να είναι προϊόν της ανθρώπινης εργασίας και ταυτόχρονα να είναι χρήσιμο.

Το ερώτημα τώρα που τίθεται είναι πώς μετριέται η αξία των προϊόντων. Αφού πηγή της αξίας είναι η εργασία, είναι λογικό η αξία να μετριέται με την ποσότητα της εργασίας.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Μάρξ, η αξία ενός εμπορεύματος μετριέται με την ποσότητα της εργασίας, σε χρονική διάρκεια, που είναι αναγκαία για την παραγωγή του.

Η μέτρηση της ποσότητας της εργασίας σε χρονική διάρκεια, π.χ. σε ώρες, δημιουργεί το εξής ερώτημα. Αυτό που έχει σχέση με την ένταση της εργασίας. Π.χ. ένας εργάτης βάφει ένα δωμάτιο σε 5 ώρες. Ένας άλλος εργάτης, περισσότερο γρήγορος, βάφει το ίδιο δωμάτιο σε 4 ώρες. Αρα η αξία του βαψίματος διαφέρει κατά εργάτη. Για να βρούμε λοιπόν την αξία ενός προϊόντος δεν θα λάβουμε υπόψη την ποσότητα εργασίας που απαιτείται από κάποιο συγκεκριμένο εργάτη. Αντίθετα θα λάβουμε υπόψη το χρόνο που χρειάζεται με δεδομένες τις συνθήκες παραγωγής και την ένταση της εργασίας που κατά μέσον όρο επικρατεί στην παραγωγική διαδικασία, δηλαδή το χρόνο που προσδιορίζεται από τις επικρατούσες γενικές συνθήκες. Είναι αυτό που ο Μάρξ ονόμασε κοινωνικά αναγκαίο χρόνο.

Η αξία τώρα της εργατικής δύναμης που στο καπιταλιστικό σύστημα πουλιέται σαν εμπόρευμα, είναι ίση με τον χρόνο εργασίας που απαιτείται για

την παραγωγή των μέσων συντήρησης του εργάτη. Ταυτόχρονα η εργατική δύναμη είναι δημιουργός αξιών. Δηλαδή μέσα από την παραγωγική διαδικασία παράγει εμπορεύματα.

Η υπεραξία δημιουργείται από αυτό που ο Μάρξ ονομάζει πλεονάζουσα εργασία και που είναι η διαφορά ανάμεσα σε αυτό που παράγουν οι εργαζόμενοι και σε αυτό που εισπράττουν υπό μορφή μισθών για τη συντήρησή τους. Ονομάζεται δε πλεονάζουσα εργασία, ακριβώς γιατί η διαφορά αυτή δείχνει ότι ένα τμήμα της εργασίας του εργαζόμενου είναι για τον εαυτό του, ενώ το υπόλοιπο είναι για τον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής.

Πιο απλά, ενώ οι εργάτες για να παράγουν τα μέσα συντήρησής τους χρειάζεται να δουλεύουν 200 ώρες, δουλεύουν 300 ώρες. Η διαφορά αυτή των 100 ωρών που είναι η υπεραξία, την καρπούται ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής. Δηλαδή η υπεραξία είναι η αξία που παράγει ο εργάτης πάνω από εκείνη που είναι απαραίτητη για τη συντήρησή του.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να προχωρήσουμε στην παραγωγική διαδικασία.

Πριν αρχίσει η παραγωγική διαδικασία ο κεφαλαιοκράτης θα καταβάλει ένα κεφάλαιο $C = \Sigma + M$. Το Σ είναι το σταθερό κεφάλαιο που αναφέρεται στην αξία των πρώτων υλών και των κεφαλαιουχικών αγαθών. Το M είναι το μεταβλητό κεφάλαιο που συγκροτείται από την εργασία που αναλώνεται στη συγκεκριμένη παραγωγική διαδικασία, δηλαδή που χρησιμοποιείται για την αγορά εργατικής δύναμης. Ονομάζεται δε μεταβλητό γιατί χαρακτηριστική του ιδιότητα είναι ότι, στην διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, η αξία του αυξάνεται δίνοντας επιπλέον αξία (την υπεραξία).

Άρα λοιπόν στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας η συνολική αξία του προϊόντος θα είναι :

$$\text{Συνολική αξία (A)} = \Sigma + M + u, \text{ όπου } u = \text{υπεραξία.}$$

Το ποσοστό λοιπόν της υπεραξίας που δημιούργησε το μεταβλητό κεφάλαιο θα είναι :

$$u' = \frac{u}{M}$$

Εάν τώρα θεωρήσουμε ότι η τιμή πώλησης του προϊόντος είναι ίση με την αξία του $A = \Sigma + M + u$, τότε το κέρδος K του κεφαλαιοκράτη θα είναι ίσο με την υπεραξία u , δηλαδή $K = u$.

Ο κεφαλαιοκράτης βέβαια θεωρεί ότι το κέρδος του είναι αποτέλεσμα του συνολικού κεφαλαίου $C = \Sigma + M$ που έχει διαθέσει και όχι μόνο του μεταβλητού από το οποίο προκύπτει η υπεραξία, άρα το ποσοστό κέρδους K' θα είναι :

$$K' = \frac{u}{\Sigma + M}$$

4.1.2.2. Συσσώρευση κεφαλαίου και οικονομική κρίση

Μέχρι τώρα εξηγήσαμε τι είναι αξία και τι υπεραξία και το κεφάλαιο που υπεισέρχεται στην παραγωγική διαδικασία. Είδαμε επίσης ότι η υπεραξία δημιουργείται από το μεταβλητό κεφάλαιο.

Το θέμα είναι να δούμε πως χρησιμοποιείται αυτή η υπεραξία από τον κεφαλαιοκράτη. Δηλαδή το πως χρησιμοποιεί τα κέρδη του.

Ένα λοιπόν μέρος των κερδών, το μεγαλύτερο, το χρησιμοποιεί για επενδύσεις που δημιουργούν νέο υλικό κεφάλαιο. Το υπόλοιπο το δαπανά για κατανάλωση αγαθών. Θα εξετάσουμε λοιπόν το πρώτο μέρος, δηλαδή τη μετατροπή των κερδών σε κεφάλαιο (συσσώρευση κεφαλαίου) και τα αποτελέσματά της στην οικονομία.

Είναι γνωστό ότι αντικειμενικός σκοπός του κεφαλαιοκράτη είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους. Το μέγιστο όμως κέρδος δεν είναι ένα συγκεκριμένο μέγεθος, που, όταν πραγματοποιηθεί, ο κεφαλαιούχος εγκαταλείπει την περαιτέρω προσπάθεια για αύξησή του. Αντίθετα ο κάθε κεφαλαιούχος επιδιώκει την συνεχή αύξηση του κέρδους. Και αυτό είναι αναγκασμένος να το κάνει, εφόσον βρίσκεται αντιμέτωπος με τον ανταγωνισμό των άλλων κεφαλαιούχων (καπιταλιστών).

Για να επιβιώσει είναι υποχρεωμένος να αυξάνει το κεφάλαιο και την παραγωγή του. Ταυτόχρονα βελτιώνει τη τεχνολογία που χρησιμοποιεί, ώστε να συμπίψει το κόστος παραγωγής. Κατά συνέπεια, η φύση του καπιταλιστικού συστήματος αναγκάζει τους κεφαλαιούχους να αυξάνουν συνεχώς το κεφάλαιό τους. Η συνεχής αυτή αύξηση του κεφαλαίου ονομάζεται συσσώρευση κεφαλαίου.

Θα εξετάσουμε τώρα ποιά σχέση υπάρχει μεταξύ της συσσώρευσης του κεφαλαίου και του ποσοστού του κέρδους.

Είναι προφανές ότι, όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό του κέρδους, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η συσσώρευση κεφαλαίου (δηλαδή η επένδυση). Και αυτό γιατί το μεγάλο κέρδος κάνει δυνατή τη συσσώρευση, αλλά και γιατί το μεγάλο ποσοστό κέρδους προκαλεί τη συσσώρευση. Αντίθετα όταν το ποσοστό κέρδους μειώνεται, η συσσώρευση μειώνεται. Η αύξηση όμως της

συσσώρευσης του κεφαλαίου επιδρά αντίθετα στο ποσοστό του κέρδους. Δηλαδή όταν η συσσώρευση αυξάνεται, το ποσοστό του κέρδους μειώνεται. Και αυτό διότι η αύξηση της παραγωγής που προκαλείται, αυξάνει τη ζήτηση εργατικής δύναμης άρα και τον εργατικό μισθό. Η αύξηση όμως του εργατικού μισθού έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση της υπεραξίας και των κερδών.

Η άνοδος των μισθών αντιμετωπίζεται με την εισαγωγή νέας τεχνικής που αποσκοπεί στην εξοικονόμηση εργασίας. Οι επιχειρήσεις προσπαθούν να χρησιμοποιούν περισσότερο κεφάλαιο και λιγότερη εργασία, δημιουργώντας έτσι *τεχνολογική ανεργία*. Δηλαδή μακροχρόνια η *οργανική σύνθεση του κεφαλαίου* που είναι ο λόγος $\frac{\Sigma}{\Sigma+M}$ αυξάνεται. Αυτό όμως θα οδηγήσει τελικά σε πτώση του ποσοστού του κέρδους (K'). Αυτό αποδεικνύεται ως εξής :

$$\text{Γνωρίζουμε ότι } u' = \frac{U}{M} \quad \text{και άρα } u = u' \cdot M$$

$$\text{Το } K' = \frac{U}{\Sigma+M} \quad \text{'Αρα το ποσοστό του κέρδους μπορεί}$$

να εκφρασθεί ως συνάρτηση του ποσοστού υπεραξίας, δηλαδή $K' = u' \cdot \frac{M}{\Sigma+M}$

$$\pi' \quad K' = u' \frac{M + \Sigma - \Sigma}{\Sigma + M} \quad \text{ή} \quad K' = u' \left(\frac{M}{\Sigma + M} + \frac{\Sigma}{\Sigma + M} - \frac{\Sigma}{\Sigma + M} \right)$$

$$\Rightarrow \boxed{K' = u' \left(1 - \frac{\Sigma}{\Sigma + M} \right)}$$

Εάν το u' είναι σταθερό και το $\frac{\Sigma}{\Sigma+M}$ αυξάνεται, τότε αναγκαστικά θα μειώνεται το K' δηλαδή το ποσοστό του κέρδους.

Με δεδομένο λοιπόν το ποσοστό της υπεραξίας υπάρχει μία ενδογενής τάση του συστήματος που πιέζει προς τα κάτω το ποσοστό του κέρδους. Βέβαια η μειωτική τάση του ποσοστού του κέρδους θα μπορούσε να σταματήσει εάν αυξανόταν το ποσοστό της υπεραξίας (u^A). Το ποσοστό όμως της υπεραξίας που εκφράζει τον βαθμό εκμετάλλευσης των εργατών μπορεί να αυξηθεί μέχρι ένα όριο πέρα από το οποίο η περαιτέρω αύξηση είναι ανέφικτη.

Σύμφωνα με την μαρξιστική ανάλυση, η πτώση του ποσοστού του κέρδους εξηγεί τις οικονομικές κρίσεις του καπιταλιστικού συστήματος.

Είπαμε παραπάνω ότι η αύξηση του ποσοστού του κέρδους οδηγεί σε συσσώρευση. Συσσώρευση σημαίνει αύξηση του κεφαλαίου που συνεπάγεται αύξηση της παραγωγής και μείωση της ανεργίας. Αρχίζει λοιπόν η φάση της άνθησης του οικονομικού κύκλου. Η άνοδος όμως αυτή της οικονομικής δραστηριότητας αυξάνει τη ζήτηση εργασίας άρα και τον εργατικό μισθό. Αυτό σε συνδυασμό με την αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου οδηγεί σε μείωση του ποσοστού του κέρδους. Η μείωση όμως του ποσοστού του κέρδους έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της συσσώρευσης, εφόσον οι κεφαλαιούχοι δεν επενδύουν όταν δεν υπάρχει προσδοκία κερδών. Η μείωση λοιπόν των επενδύσεων έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης.

Η οικονομία δηλαδή βρίσκεται σε ύφεση.

Μέσα όμως στην ύφεση υπάρχουν και οι αιτίες της επόμενης άνθησης. Και τούτο γιατί η αύξηση της ανεργίας μειώνει τους μισθούς και το ποσοστό του κέρδους αρχίζει να αυξάνει. Η αύξηση αυτή έχει σαν αποτέλεσμα να ξαναρχίσει η συσσώρευση κ.ο.κ.

Σχηματικά η άνθηση και η κρίση εμφανίζονται ως εξής :

↑ ποσοστού του κέρδους \Rightarrow ↑ συσσώρευσης κεφαλαίου \Rightarrow ↑ παραγωγής και ↓ ανεργίας \Rightarrow ↑ ζήτησης εργασίας \Rightarrow ↑ εργατικού μισθού \Rightarrow ↓ ποσοστού του κέρδους \Rightarrow ↓ συσσώρευσης (επενδύσεων) \Rightarrow ↓ παραγωγής και ↑ άνεργιας.

Το ερώτημα βέβαια που τίθεται είναι εάν αυτή η διαδικασία έχει τέλος. Κατά τον Μάρξ το τέλος του καπιταλιστικού συστήματος είναι συνδεδεμένο με την πάλη των τάξεων, δηλαδή στη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ εργαζομένων και ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής.

4.1.3. Η κλασική αντίληψη

Κατά τον Adam Smith, βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της ευημερίας και του πλούτου μιας κοινωνίας είναι το πλήρες ανταγωνιστικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο κάθε άτομο μπορεί να διαπραγματεύεται με ελευθερία και ασφάλεια.

Βασικός παράγοντας μεγέθυνσης του εισοδήματος είναι η συσσώρευση κεφαλαίου. Ο προσδιοριστικός παράγοντας του μεγέθους της συσσώρευσης είναι η αποταμίευση, που είναι αποτέλεσμα της φειδούς και της καλής διαχείρισης. Η αποταμίευση εξαρτάται από το κέρδος. Αρα, κινητήρια δύναμη της συσσώρευσης είναι το κέρδος. Εφόσον υπάρχει κέρδος, συνεχίζεται και η συσσώρευση. Κατά τον A. Smith η συσσώρευση κεφαλαίου θα ξεκινήσει από την γεωργία, η οποία στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης έχει μεγάλη αποδοτικότητα για τα επενδυόμενα κεφάλαια.

Οι περιορισμένες όμως δυνατότητες επέκτασης του καταμερισμού της εργασίας στον γεωργικό τομέα και η γρήγορη εξάντληση των περισσότερο εύφορων εδαφών, αυξάνει με γρήγορο ρυθμό τα αναγκαία για την καλλιέργεια

και βελτίωση των εδαφών κεφάλαια, χωρίς να αυξάνει αντίστοιχα την παραγωγικότητα, με αποτέλεσμα την πτώση του ποσοστού του κέρδους. Η κατάσταση αυτή αναγκάζει τους κεφαλαιούχους να εγκαταλείψουν τον γεωργικό τομέα και να επενδύουν σε κλάδους της βιομηχανίας. Η συνέχιση όμως της συσσώρευσης και η δυσκολία επέκτασης των αγορών, αυξάνει τον ανταγωνισμό με συνέπεια το κέρδος να μειώνεται σε ολόκληρη την αγορά. Στην περίπτωση αυτή η οικονομία βρίσκει ως διέξοδο το εξωτερικό εμπόριο και την εξαγωγή κεφαλαίων στο εξωτερικό. Με τις επενδύσεις στο εξωτερικό αμβλύνεται ο ανταγωνισμός στην εσωτερική αγορά με συνέπεια την πτώση των μισθών και την αύξηση των κερδών. Η αύξηση όμως του κέρδους δημιουργεί από την αρχή τις προϋποθέσεις για την συνέχιση της συσσώρευσης.

Ο Adam Smith δηλαδή πίστευε σε μία διηνεκή μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος. Αυτή η χαρακτηριστικά πολύ αισιόδοξη τοποθέτηση του A. Smith δεν επέτρεπε την πιθανότητα τερματισμού της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης και την κατάληξή της σε μια στάσιμη κατάσταση.

Ο άλλος μεγάλος των κλασικών David Ricardo συμφωνεί με τον A. Smith ότι τα κέρδη είναι η βάση για την επένδυση, τη συσσώρευση κεφαλαίου και άρα για τη μεγέθυνση του εισοδήματος. Διαφώνησε όμως ως προς την συνεχή ανάπτυξη της οικονομίας.

Ο Ricardo έδωσε μεγάλη σημασία στα συμφέροντα και τα κέρδη της κεφαλαιοκρατικής (καπιταλιστικής) τάξης, γιατί θεώρησε ότι είναι η μόνη τάξη που με τη δραστηριότητά της προωθεί τη συσσώρευση κεφαλαίου και τη μεγέθυνση του εισοδήματος. Διαιρώντας την κοινωνία σε τρεις κοινωνικές τάξεις (των εργατών, των γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών), θεώρησε ότι τα εισοδήματα των γαιοκτημόνων και άλλων μη παραγωγικών τάξεων

σπαταλούνται σε επιδεικτική και άλλη κατανάλωση. Συγχρόνως, η δυνατότητα αποταμίευσης από το εισόδημα των εργαζομένων είναι ελάχιστη, λόγω του χαμηλού ύψους των μισθών τους. Έτσι η μόνη τάξη που έχει τη δυνατότητα αποταμίευσης και επένδυσης είναι η κεφαλαιοκρατική τάξη. Άρα, το ύψος των εσόδων της καπιταλιστικής τάξης καθορίζει και το ύψος της επένδυσης και άρα της μεγέθυνσης της οικονομίας.

Πριν αναπτύξουμε την άποψη του Ricardo ότι τελικά η οικονομία θα οδηγηθεί σε κατάσταση στασιμότητας, είναι σκόπιμο να αναφέρουμε τη θεωρία του περί εργατικού μισθού.

Ο Ricardo διακρίνει τον *αγοραίο μισθό* δηλαδή εκείνο που διαμορφώνεται στην αγορά και τον *φυσικό μισθό* που αντιστοιχεί στο ελάχιστο όριο συντήρησης των εργαζομένων.

Μακροχρόνια ο αγοραίος μισθός θα εξισωθεί με τον φυσικό μισθό. Η μακροχρόνια και τελικά αναπόφευκτη τάση συμπίεσης των εργατικών μισθών στο ελάχιστο όριο συντήρησης είναι συνέπεια της πληθυσμιακής θεωρίας του Malthus. Σύμφωνα με αυτήν, ο πληθυσμός και κύρια η εργατική τάξη, τείνει να αυξομειώνεται προς την ίδια κατεύθυνση, προς την οποία διαμορφώνεται το πραγματικό ημερομίσθιο, πάνω ή κάτω του ελάχιστου ορίου συντήρησης. Όταν το πραγματικό ημερομίσθιο είναι υψηλότερο του ελάχιστου ορίου συντήρησης, ο πληθυσμός έχει αυξητική τάση, είτε γιατί ενθαρρύνεται η γεννητικότητα, είτε γιατί περιορίζεται η θνησιμότητα. Το αντίθετο συμβαίνει όταν το πραγματικό ημερομίσθιο πέφτει κάτω από το ελάχιστο όριο συντήρησης.

Όταν λοιπόν έχουμε συσσώρευση κεφαλαίου, δηλαδή επένδυση, αυξάνεται και η ζήτηση εργασίας, άρα και ο εργατικός μισθός, ο οποίος

διαμορφώνεται σε επίπεδο ανώτερο του φυσικού μισθού. Αυτό όμως έχει ως αποτέλεσμα, όπως είδαμε, την αύξηση του πληθυσμού. Οσο όμως αυξάνεται ο πληθυσμός, τόσο και μεγαλύτερη παραγωγή τροφίμων απαιτείται προς ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού. Η προσθήκη όμως περισσότερων εργατών στην ίδια έκταση καλλιεργούμενης γης θα αυξάνει το συνολικό προϊόν, με φθίνοντα όμως ρυθμό. Μάλιστα, από ένα σημείο και έπειτα, η προσθήκη ενός επιπλέον εργάτη δεν θα προσθέσει τίποτα στο συνολικό προϊόν. Δηλαδή, το οριακό προϊόν της εργασίας θα είναι μηδενικό (νόμος της φθίνουσας απόδοσης). Αρα, για να αυξηθεί η παραγωγή θα χρειασθεί μεγαλύτερη έκταση καλλιεργήσιμης γης. Η χώρα είναι υποχρεωμένη να χρησιμοποιεί ακόμα και εδάφη χειρότερης ποιότητας για να μπορεί να ικανοποιήσει την αυξημένη ζήτηση τροφίμων. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να αυξάνει το ενοίκιο (η έγγειος πρόσοδος) σε όλα τα εδάφη μεγαλύτερης ευφορίας, προς όφελος των γαιοκτημόνων.

Η αύξηση όμως του εργατικού μισθού και της έγγειας προσόδου έχει ως αποτέλεσμα την πτώση του κέρδους. Από ένα σημείο και έπειτα, οι κεφαλαιοκράτες παύουν να επενδύουν λόγω έλλειψης κινήτρων. Η συσσώρευση κεφαλαίου σταματάει και η οικονομία οδηγείται σε στασιμότητα, εφόσον, όπως είπαμε, η τάξη των κεφαλαιοκρατών είναι η μόνη που επενδύει.

Η αντίδραση των κεφαλαιοκρατών στην τάση μείωσης του ποσοστού του κέρδους θα είναι η εισαγωγή νέας τεχνολογίας σε μια προσπάθεια συγκράτησης των κερδών σε υψηλά επίπεδα. Αυτό όμως θα έχει προσωρινά αποτελέσματα. Γιατί, εφόσον το κέρδος θα είναι υψηλό, θα συνεχισθεί η συσσώρευση, με αποτέλεσμα, μετά μια πρόσκαιρη κάμψη, να αυξηθούν πάλι η ζήτηση εργασίας, ο μισθός, ο πληθυσμός, με αποτέλεσμα πάλι να πέσει το κέρδος. Εν τέλει, ο

Ricardo πιστεύει ότι όταν ένα έθνος φθάσει σε μια μεγάλη ακμή, η παραπέρα ανάπτυξη είναι αδύνατη.

Σχηματικά η διαδικασία της ανάπτυξης στο Ρικαρδιανό υπόδειγμα είναι η ακόλουθη :

↑ κέρδους ⇒ ↑ συσσώρευσης κεφαλαίου ⇒ ↑ ζήτησης εργασίας ⇒ ↑ εργατικού μισθού ⇒ ↑ πληθυσμού ⇒ ↑ ζήτησης τροφίμων ⇒ ↑ έκτασης της καλλιεργήσιμης γης ⇒ ↑ έγγειας προσόδου (ενοίκιο) ⇒ ↓ του κέρδους ⇒ ↓ επενδύσεων ⇒ Στασιμότητα.

Από αυτά που αναπτύξαμε παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι κατά τον Ricardo η πλέον ευνοημένη τάξη είναι αυτή των γαιοκτημόνων, η οποία αποσπά όλο και μεγαλύτερο μέρος από τη διανομή του εθνικού προϊόντος. Η εργατική τάξη κερδίζει απλά ίσα-ίσα για να επιβιώνει. Η δε τάξη των κεφαλαιοκρατών που είναι η κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης, λόγω της μείωσης του κέρδους χάνει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο.

Ας σημειώσουμε ότι μια τελευταία αντίδραση των κεφαλαιοκρατών στην πτωτική τάση του κέρδους είναι η στροφή προς το εξωτερικό εμπόριο και η τοποθέτηση των κεφαλαίων τους σε επιχειρηματικές δραστηριότητες στο εξωτερικό, κάτι που θα περιόριζε τη συσσώρευση κεφαλαίου στη δική τους χώρα. Γι' αυτό εξάλλου και το 1815 διατύπωσε την γνωστή θεωρία περί του «συγκριτικού πλεονεκτήματος».

4.1.4. Συγκρίσεις μεταξύ κλασικής και μαρξιστικής θεωρίας

Μεταξύ των κλασικών και της μαρξιστικής θεωρίας υπάρχουν κοινά στοιχεία αλλά και ουσιώδεις διαφορές.

Και οι δύο θεωρίες τονίζουν την εργασιακή θεωρία της αξίας, την σημασία της συσσώρευσης κεφαλαίου στην οικονομική ανάπτυξη και την ανασχετική επίδραση της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους.

Υπάρχουν όμως και βασικές διαφορές :

- Η κλασική θεωρία αναπτύχθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. Την αρχή αποτέλεσε το μνημειώδες έργο του Adam Smith «Ο πλούτος των Εθνών» που εκδόθηκε το 1776. Το δόγμα που επικρατούσε τους δύο πρώτους αιώνες της ανάπτυξης του σύγχρονου εθνικού κράτους (17ος και 18ος αιώνας) ήταν η Εμποροκρατία ή Μερκαντιλισμός. Οι εμποροκράτες έδιναν μεγάλη σημασία στη δύναμη του έθνους και ήταν υπέρ του σχεδιασμού της οικονομικής δραστηριότητας ως ένα αποδοτικό μέσο για την υλοποίηση των στόχων του έθνους. Η αγγλική κλασική οικονομική θεωρία αναπτύχθηκε ακριβώς εναντίον αυτού του πλαισίου.

Κατά την γνώμη των κλασικών η ελεύθερη οικονομία προάγει την κοινωνική ευημερία και πρόοδο και η παρέμβαση του κράτους στην ελεύθερη δράση των επιχειρηματιών προκαλεί ανασχετικές επιδράσεις στην οικονομική ανάπτυξη. Η θέση αυτή αποτέλεσε και στροφή έναντι της εμποροκρατικής οικονομικής αντίληψης, αλλά και τη βασική αρχή της ελεύθερης οικονομίας, γνωστής από την εποχή των γάλλων φυσιοκρατών και ως «laissez faire».

Η αγγλική κλασική οικονομική θεωρία ήταν αποτέλεσμα του φιλελευθερισμού και του Διαφωτισμού, μιας γενικής φιλοσοφίας που τόνιζε τη σημασία του ατόμου και έβλεπε το έθνος ως τίποτα περισσότερο από το άθροισμα των κατοίκων του. Για τον Smith και τον Ricardo, το σπουδαιότερο υποκείμενο της οικονομικής είναι ο καταναλωτής. Ο άνθρωπος εργαζόταν και παρήγε για να καταναλώνει.

Η κλασική οικονομική σκέψη είναι επηρεασμένη από τη μέθοδο των φυσικών επιστημών και αναζητεί νόμους γενικής ισχύος. Παρόλο που δεν αγνοεί τις αδυναμίες της ελεύθερης οικονομίας, θεωρεί ότι αυτή εξασφαλίζει την καλύτερη απόδοση και μεγαλύτερη ευημερία για τους περισσότερους και κατά συνέπεια αποτελεί την τελειότερη και τελική μορφή οικονομικής οργάνωσης. Παρόλα αυτά οι κλασικοί και ιδίως ο Ricardo και Malthus επίστευσαν, όπως και ο Μάρξ, ότι η οικονομία μακροχρόνια οδηγείται σε στασιμότητα και ότι ο εργατικός μισθός θα κινείται γύρω από το ελάχιστο όριο συντήρησης. Η απαισιόδοξη αυτή προοπτική οφείλεται κατά τους νεοκλασικούς στην υποτίμηση του ρυθμού των επιδράσεων της τεχνικής προόδου.

Η περίοδος στην οποία αναφέρεται η κλασική θεωρία συμπίπτει με το χρονικό διάστημα που συνετελέσθησαν μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίου, διεύρυνση των αγορών, αύξηση του αριθμού των πηγών φυσικού πλούτου και η έναρξη της απογείωσης της αγγλικής οικονομίας.

Ο Μάρξ χρησιμοποιεί μια κοσμοθεωρία η οποία, υπό την μορφή του ιστορικού υλισμού, εφαρμόζεται επί των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων. Η κεφαλαιοκρατία, δηλαδή η ελεύθερη ιδιωτική επιχειρηματική οικονομία που στηρίζεται επί της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, αποτελεί μία από τις φάσεις της οικονομικής εξέλιξης και σύστημα καταδικασμένο σε κατάρρευση.

- Κατά τους κλασσικούς και κυρίως κατά τον Ricardo, η πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους είναι αποτέλεσμα του νόμου της φθίνουσας απόδοσης, συνέπεια του οποίου είναι η αύξηση της έγγειας προσόδου και η τελική συμπίεση του κέρδους.

Κατά τον Μάρξ η πτώση του ποσοστού του κέρδους οφείλεται στην αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου σε σύγκριση προς την σταθερότητα ή την βραδύτερη άνοδο της υπεραξίας.

- Και οι κλασικοί και ο Μάρξ πιστεύουν ότι η τεχνική πρόοδος οδηγεί σε ταχύτερη αύξηση του κεφαλαίου σε σύγκριση με τη ζήτηση εργασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη πτώση των ημερομισθίων. Ο Μάρξ όμως προχωρεί ακόμα περισσότερο ισχυριζόμενος ότι η τάση υποκατάστασης εργασίας με το κεφάλαιο διατηρεί και διευρύνει την τεχνολογική ανεργία και την αυξανόμενη πίεση επί του ημερομισθίου.

4.1.5. Η Συμβολή του Keynes

Μετά το μεγάλο οικονομικό κράχ του 1929 – 1933 εμφανίσθηκε στο προσκήνιο ο Άγγλος οικονομολόγος John-Maynard – Keynes με το βιβλίο του που εκδόθηκε το 1936 «Η Γενική θεωρία περί απασχόλησης, χρήματος και τόκου», που άσκησε βαθιά επίδραση στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης και πολιτικής.

Η θεωρία του Keynes είναι βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα, κάτι που σημαίνει ότι τα βασικά μεγέθη για την ανάπτυξη, όπως η εργατική δύναμη, το κεφάλαιο, η ροπή προς κατανάλωση, η τεχνολογία είναι σταθερά. Ο Keynes επηρεασμένος από την τεράστια ανεργία που επικράτησε στα χρόνια της μεγάλης οικονομικής κρίσης 1929 – 1933, θεώρησε δυνατή μια αύξηση του πραγματικού εισοδήματος χωρίς την παράλληλη ανάπτυξη των συντελεστών παραγωγής, αλλά με την πλήρη χρησιμοποίησή τους, εφόσον αυτοί υπήρχαν αλλά δεν ήταν πλήρως απασχολημένοι. Με απλά λόγια το πραγματικό

εισόδημα, δηλαδή η μεγέθυνση, μπορεί να αυξηθεί με την πλήρη απασχόληση των υπαρχόντων συντελεστών παραγωγής. Για να ενεργοποιηθούν όμως οι συντελεστές παραγωγής πρέπει να γίνονται επενδύσεις. Και στο σημείο αυτό ο Keynes διαφοροποιείται από τους κλασικούς ως προς το τι προσδιορίζει την επένδυση. Όπως είδαμε, οι κλασικοί και ιδιαίτερα ο Ricardo, θεωρούν ότι το ύψος των κερδών μαζί με την επιχειρηματική αποταμίευση καθορίζουν την επενδυτική δραστηριότητα. Δηλαδή, η ροπή προς επένδυση είναι συνάρτηση των κερδών της καπιταλιστικής τάξης, ενώ η αποταμίευση των εργαζομένων μηδαμινή. Για τον Keynes, το κλειδί του προσδιορισμού των επενδύσεων είναι οι προσδοκίες για μελλοντικά κέρδη των επιχειρηματιών. Αν αυτές οι προσδοκίες είναι περιορισμένες και υπάρχει στην οικονομία αργούσα παραγωγική δυναμικότητα, τότε πρέπει το κράτος να παρέμβει για να μεγεθύνει το ύψος του παραγόμενου προϊόντος. Η παρέμβαση του κράτους θα συνίσταται στην αύξηση των δημοσίων δαπανών, ή τη μείωση των φόρων (πολιτική ελλειμματικού προϋπολογισμού), ή με επεκτατική νομισματική πολιτική. Και οι δύο παραπάνω πολιτικές οδηγούν σε αύξηση των επενδύσεων, αύξηση της απασχόλησης και, μέσω του πολλαπλασιαστή, σε πολλαπλάσια αύξηση του παραγόμενου προϊόντος. Αρα, ο Keynes είναι υπέρ του κρατικού παρεμβατισμού για διορθωτικές κινήσεις στην οικονομία.

4.1.6. Πηγές αποταμίευσης

Όπως είδαμε από την μέχρι τώρα ανάλυση, βασική προϋπόθεση στη διαδικασία της ανάπτυξης είναι η συσσώρευση κεφαλαίου. Απαραίτητη προϋπόθεση για την αύξηση του κεφαλαίου είναι προφανώς η αύξηση της

αποταμίευσης, η οποία στη συνέχεια, μέσω ενός χρηματοπιστωτικού μηχανισμού, θα διοχετευθεί στους φορείς των επενδύσεων. Αρα λοιπόν βασικό είναι να γνωρίζουμε από ποιές πηγές θα προέλθει η αύξηση των αποταμιεύσεων, ή, με άλλα λόγια, με ποιό τρόπο θα χρηματοδοτηθεί η ανάπτυξη. Οι δυνατές πηγές αποταμίευσης για την χρηματοδότηση της οικονομικής ανάπτυξης είναι η εγχώρια αποταμίευση και η εξωτερική αποταμίευση.

4.1.6.1. Εγχώρια αποταμίευση

Η εγχώρια αποταμίευση διακρίνεται σε εκούσια αποταμίευση και αναγκαστική αποταμίευση.

Αύξηση της εκούσιας αποταμίευσης έχουμε όταν εκούσια δημιουργείται μείωση της κατανάλωσης άρα αύξηση της αποταμίευσης, όταν δηλαδή αυξάνεται το ποσοστό της αποταμίευσης επί του εθνικού εισοδήματος.

Είναι προφανές ότι σε χώρες με κατά κεφαλή χαμηλό εισόδημα δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια για αύξηση της εκούσιας αποταμίευσης. Αλλά, ακόμα και σε χώρες με υψηλό κατά κεφαλή εισόδημα, η επίδραση της επιδεικτικής κατανάλωσης προκαλεί ανάσχεση της αποταμίευσης. Επίσης, σε πολλές λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, η αύξηση της αποταμίευσης δεν οδηγεί σε αύξηση των επενδύσεων και της παραγωγής. Και τούτο, γιατί στις χώρες αυτές παρατηρείται ότι σημαντικό μέρος της αποταμίευσης αποθησαυρίζεται σε χρυσό ή ξένα νομίσματα, ή επενδύεται σε κατοικίες που ελάχιστα συμβάλλουν στην παραγωγική διαδικασία. Αρα λοιπόν τίθεται το θέμα: με ποιές προϋποθέσεις μπορεί να επιτευχθεί αύξηση της εκούσιας αποταμίευσης.

Μία πρώτη βασική προϋπόθεση είναι η νομισματική σταθερότητα. Πράγματι, όταν υπάρχει πληθωρισμός, η διατήρηση της αποταμίευσης με μορφή τραπεζικών καταθέσεων γίνεται ασύμφορη. Κάτω από συνθήκες πληθωρισμού για να είναι συμφέρουσες οι τραπεζικές καταθέσεις, θα πρέπει τα επιτόκια καταθέσεων να είναι σαφώς υψηλότερα από τον ρυθμό πληθωρισμού. Όταν όμως τα επιτόκια καταθέσεων είναι υψηλά, επηρεάζουν και το ύψος των επιτοκίων χορηγήσεων, δηλαδή το κόστος του χρήματος. Όταν όμως το κόστος του χρήματος είναι υψηλό, επηρεάζονται δυσμενώς οι επενδύσεις.

Δεύτερη βασική προϋπόθεση είναι η ύπαρξη αναπτυγμένου πιστωτικού συστήματος. Να υπάρχει δηλαδή ένα εκτεταμένο και διασπαρμένο σε ολόκληρη τη χώρα δίκτυο πιστωτικού συστήματος, ακόμα και στα πλέον απόμακρα χωριά, που, σε συνδυασμό με την πλήρη ενημέρωση του κοινού, θα εξασφαλίζει τη συγκέντρωση και τη διοχέτευση των αποταμιεύσεων σε παραγωγικές επενδύσεις.

Μεγαλύτερη ανάπτυξη στις χώρες χαμηλού εισοδήματος παρουσιάζουν οι εμπορικές τράπεζες, οι οποίες, εκ παραδόσεως, συγκεντρώνουν την δραστηριότητά τους στην χρηματοδότηση του εμπορίου, της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας. Πάντως, οι εμπορικές τράπεζες ασχολούνται περισσότερο με τον βραχυπρόθεσμο και λιγότερο με τον μακροπρόθεσμο δανεισμό. Αυτό οφείλεται στο ότι η φύση και η διάρθρωση των υποχρεώσεών τους δεν επιτρέπει την ανάπτυξη της δραστηριότητάς τους στην μακροπρόθεσμη πίστη.

Στις Λ.Α.Χ. απαραίτητη είναι η ύπαρξη των λεγόμενων ειδικών πιστωτικών ιδρυμάτων (Ε.Π.Ι.), που σκοπό έχουν τη χρηματοδότηση παραγωγικών τομέων της οικονομίας, κυρίως μέσω μακροπρόθεσμου δανεισμού. Στην Ελλάδα τέτοια ιδρύματα είναι η Ε.Τ.Β.Α. (Ελληνική Τράπεζα

Βιομηχανικής Ανάπτυξης), προορισμός της οποίας είναι η μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση της βιομηχανίας, η ΑΤΕ (Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος), προορισμός της οποίας είναι η χρηματοδότηση της γεωργίας, αλιείας, κτηνοτροφίας, γενικότερα του πρωτογενούς τομέα της παραγωγής. Βέβαια από το 1994 κι έπειτα οι ειδικοί πιστωτικοί οργανισμοί επιτελούν και κάθε άλλη τραπεζική εργασία, ματατρεπόμενοι στην ουσία σε εμπορικές τράπεζες. Πάντως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, όσο πιο υπανάπτυκτη είναι μια χώρα, τόσο και μεγαλύτερη είναι η ανάγκη ύπαρξης ειδικών πιστωτικών ιδρυμάτων.

Επίσης απαραίτητη για την ανάπτυξη είναι και η ύπαρξη οργανωμένης κεφαλαιαγοράς, όπου δηλαδή είναι διαπραγματεύσιμοι μακροπρόθεσμοι τίτλοι (μετοχές, ομολογίες). Στις Λ.Α.Χ. η κεφαλαιαγορά είναι ανύπαρκτη, ή πολύ μικρής σημασίας. Το αποταμιευτικό κοινό δεν είναι εξοικειωμένο και δείχνει δυσπιστία στους χρηματιστηριακούς τίτλους.

Μια τρίτη προϋπόθεση αρκετά αποτελεσματική για την αύξηση της εκούσιας αποταμίευσης είναι η παροχή φορολογικών κινήτρων. Η φορολογία μπορεί να επηρεάσει την πολιτική διανομής των κερδών των επιχειρήσεων και να αυξήσει έτσι την αυτοχρηματοδότηση της περαιτέρω ανάπτυξής τους.

Αναγκαστική αποταμίευση έχουμε όταν χρησιμοποιούνται μέθοδοι οι οποίες αυξάνουν την αποταμίευση χωρίς ουσιαστικά τη θέληση των πολιτών.

Στην αναγκαστική αποταμίευση περιλαμβάνεται η δημόσια αποταμίευση η οποία έρχεται να συμπληρώσει την ιδιωτική αποταμίευση. Δημόσια αποταμίευση είναι το πλεόνασμα εσόδων έναντι των δημοσίων καταναλωτικών δαπανών. Το θέμα είναι με ποιό τρόπο μπορεί να αυξηθεί η δημόσια αποταμίευση.

Γενικά τα δημόσια έσοδα στις Λ.Α.Χ. αποτελούν μικρό ποσοστό του εθνικού εισοδήματος. Έτσι λοιπόν ούτε καν δεν επαρκούν για να καλύψουν το ελάχιστο απαιτούμενο επίπεδο δαπανών διοίκησης και παροχής απαραίτητων δημόσιων υπηρεσιών, με αποτέλεσμα να είναι σχεδόν αδύνατη η πραγματοποίηση αξιόλογης δημόσιας αποταμίευσης. Αρα λοιπόν για να αυξηθεί η δημόσια αποταμίευση θα πρέπει να αυξηθεί το ποσοστό της φορολογίας επί του εθνικού εισοδήματος. Με απλά λόγια θα πρέπει, ή να αυξηθούν οι υπάρχοντες φορολογικοί συντελεστές, ή να επιβληθούν νέοι φόροι.

Η αύξηση της φορολογίας μπορεί να εφαρμοσθεί είτε επί των εμμέσων φόρων είτε επί των άμέσων φόρων. Η αύξηση όμως των εμμέσων φόρων θεωρείται κοινωνικά άδικη, εφόσον πλήττει όλες τις τάξεις ανεξάρτητα του ύψους του εισοδήματος τους. Εάν μάλιστα σκεφτούμε ότι στις Λ.Α.Χ. η έμμεση φορολογία είναι πολύ μεγαλύτερη από την άμεση (η συνήθης σχέση στις Λ.Α.Χ. είναι 70/30), η περαιτέρω αύξηση της έμμεσης φορολογίας είναι αδύνατη. Μία λύση λοιπόν στην περίπτωση αυτή θα ήταν η αύξηση της άμεσης φορολογίας και μάλιστα εκείνων των στρωμάτων με υψηλά εισοδήματα. Ο μόνος αντίλογος που μπορεί να προβληθεί σε αυτή την μέθοδο, είναι ότι, ενώ η δημόσια αποταμίευση θα αυξηθεί, είναι δυνατό η εκούσια ιδιωτική αποταμίευση να μειωθεί, εάν οι ιδιώτες προσπαθήσουν να διατηρήσουν αμετάβλητο το καταναλωτικό τους πρότυπο. Πάντως θεωρείται ότι, έστω και αν υπάρξει μείωση της ιδιωτικής εκούσιας αποταμίευσης, η μείωση αυτή δεν θα αντισταθμίσει την αύξηση της δημόσιας αποταμίευσης.

Ενας άλλος τρόπος αύξησης της δημόσιας αποταμίευσης είναι ο δημόσιος δανεισμός. Ο συνηθέστερος τρόπος δημόσιου δανεισμού είναι ο απευθείας δανεισμός του κράτους από ιδιώτες με την πώληση σ' αυτούς

κρατικών ομολόγων. Στην συνέχεια βέβαια το κράτος χρησιμοποιεί τις αποταμιεύσεις αυτές για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων.

Ο τρίτος και πολυσυζητημένος τρόπος αύξησης της αναγκαστικής αποταμίευσης είναι η πρόκληση πληθωρισμού. Υποστηρίζεται ότι ένας ελεγχόμενος πληθωρισμός μπορεί να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη. Εχουμε ήδη αναφέρει ότι ο πληθωρισμός προκαλώντας άνοδο των επιτοκίων αποθαρρύνει τις επενδύσεις.

Παρόλα αυτά υπάρχει η άποψη ότι η δημιουργία πληθωρισμού με την έκδοση νέου χρήματος μπορεί να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη αφού είναι γνωστό ότι ο πληθωρισμός ευνοεί την αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου υπέρ των ομάδων εκείνων του πληθυσμού που έχουν μεγαλύτερη ροπή προς αποταμίευση. Είναι ενδιαφέρουσα στο σημείο αυτό η άποψη του νομπελίστα καθηγητή Milton Friedman διατυπωθείσα στο βιβλίο του « Inflation et systèmes monétaires » : « Η αναδιανομή του εισοδήματος σημαίνει πως ένα μέρος του εισοδήματος των μισθωτών, οι οποίοι ξοδεύουν όλο το μισθό τους, πηγαίνει στους κατόχους του κέρδους, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να κατέχουν περισσότερα από εκείνα που τους είναι απαραίτητα για να ζήσουν και έτσι μπορούν να πραγματοποιούν παραγωγικές επενδύσεις. Ας εξετάσουμε λοιπόν αυτή την πρόταση. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως στο παρελθόν, κάτω από ορισμένες συνθήκες, αυτό συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη. Ο XV και XVI αιώνας μας δίνουν παραδείγματα αρκετά πειστικά. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από τον καθηγητή Hamilton είναι αρκετά αποκαλυπτικές: Η ανακάλυψη καινούργιων ορυχείων χρυσού και αργύρου στον Νέο Κόσμο προκάλεσε μια μαζική είσοδο πολυτίμων μετάλλων στην Ισπανία, που εξαπλώθηκε στη συνέχεια σ' όλη την Ευρώπη και βέβαια σ' ολόκληρο τον

κόσμο. Ο Hamilton δείχνει πως αυτό το γεγονός προκάλεσε μια άνοδο των τιμών και μια ανακατανομή των εισοδημάτων ιδιαίτερα ευνοϊκή για την οικονομική ανάπτυξη. Εν τούτοις, το γεγονός ότι, στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο πληθωρισμός ήταν ευνοϊκός για την ανάπτυξη δεν πρέπει να μας παρασύρει στο συμπέρασμα ότι τα πράγματα θα εκτυλίσσονται πάντα με τον ίδιο τρόπο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ένας παράγοντας έπαιξε σπουδαίο ρόλο: ο πληθωρισμός δεν ήταν αναμενόμενος. Οι μισθωτοί δεν μπορούσαν να αυξήσουν το χρηματικό τους εισόδημα, αντίθετα οι κάτοχοι κεφαλαίου προσάρμοσαν ευκολότερα τα εισοδήματά τους στο νέο επίπεδο τιμών και έτσι μια μεταφορά εισοδημάτων έλαβε χώρα. Κανένας όμως δεν περίμενε τον πληθωρισμό. Φαίνεται σαν να ήταν η θέληση του Θεού. Κάποιος ανακάλυψε χρυσό και άργυρο. Τα πολύτιμα μέταλλα κατέκλυσαν την Ευρώπη και οι τιμές ανέβηκαν. Είμαι όμως ιδιαίτερα σκεπτικός εάν μπορεί να επιτευχθεί παρόμοιο αποτέλεσμα με την έκδοση νέου χρήματος. Αυτή η διαδικασία πιθανότατα θα οδηγήσει σε *υπερπληθωρισμό*. Πράγματι, εάν η κυβέρνηση ενεργήσει με αυτόν τον τρόπο, πολλοί άνθρωποι, πληροφορημένοι για αυτή την πρόθεση, θα λάβουν μέτρα ώστε να μη λάβει χώρα η αναδιανομή των εισοδημάτων. Εάν γίνει γνωστό πως οι τιμές θα αυξάνουν π.χ. κατά 3% τον χρόνο, οι συμπεριφορές των πολιτών θα προσαρμοστούν ανάλογα. Τότε για να υπάρξει κάποια αναδιανομή των εισοδημάτων θα πρέπει οι τιμές να αυξηθούν κατά 6%, οπότε θα επακολουθήσει μια καινούργια προσαρμογή των συμπεριφορών και θα πρέπει οι τιμές να ανέβουν ακόμα περισσότερο. Έτσι οδηγούμεθα σε υπερπληθωρισμό. Η εμπειρία πολλών κρατών στην Λατινική Αμερική επαληθεύει αυτόν τον σκεπτικισμό».

Τέλος αντιρρήσεις κατά του πληθωρισμού μπορούν να διατυπωθούν και εξαιτίας των δυσμενών επιδράσεων επί της διάρθρωσης των επενδύσεων. Ο πληθωρισμός στρέφει ένα υψηλότερο ποσοστό αποταμιεύσεων σε επενδύσεις σε ακίνητα, σε χρυσό, σε ξένα νομίσματα, γενικά σε κερδοσκοπικές τοποθετήσεις και όχι σε παραγωγικές επενδύσεις.

4.1.6.2. Εξωτερική αποταμίευση

Η εξωτερική αποταμίευση γίνεται κυρίως με τη μορφή δημόσιου δανεισμού με κεφάλαια προερχόμενα από το εξωτερικό, με δωρεάν οικονομική και τεχνική βοήθεια και με ξένες ιδιωτικές επενδύσεις.

Η εξωτερική βοήθεια και τα εξωτερικά δημόσια δάνεια είναι μια βασική πηγή εισροής ξένων κεφαλαίων για μια χώρα που βρίσκεται κυρίως στις πρώτες φάσεις της οικονομικής της ανάπτυξης. Τα ξένα κεφάλαια μπορούν να εισαχθούν σε μια χώρα, είτε από άλλες χώρες, είτε από διεθνείς οργανισμούς, όπως ήδη έχουμε αναφέρει και σε παραπάνω κεφάλαιο. Παρόλο όμως που μέχρι τώρα το δημόσιο ξένο κεφάλαιο ήταν η βασική πηγή αποταμίευσης από το εξωτερικό, όλο και περισσότερο ρόλο παίζουν σήμερα οι ιδιωτικές ξένες επενδύσεις.

Το βασικό επιχείρημα υπέρ της εισροής ξένων κεφαλαίων σε μια λιγότερο αναπτυγμένη χώρα είναι ότι το κατά κεφαλή εισόδημα και το επίπεδο διαβίωσης είναι τόσο χαμηλά, που δεν υπάρχουν περιθώρια για αύξηση της εγχώριας αποταμίευσης, είτε της εκούσιας, είτε της αναγκαστικής. Εφόσον βέβαια η ανάπτυξη θα εξελίσσεται, η οικονομία θα φθάσει σ' ένα τέτοιο επίπεδο που θα καταστεί περιττή η εξάρτησή της από την εισροή ξένων κεφαλαίων και

επιπλέον θα δημιουργηθούν περιθώρια για την εξυπηρέτηση και επιστροφή των δανείων εκ του εξωτερικού.

Βέβαια η μεγάλη εξάρτηση της οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας από κεφάλαια του εξωτερικού μπορεί να προκαλέσει, σε μεταγενέστερη φάση, επιβάρυνση του ισοζυγίου πληρωμών για την επιστροφή των εν λόγω κεφαλαίων και να καταστήσει έτσι αδύνατη την περαιτέρω ανάπτυξή της. Σημασία επίσης, έχουν και οι όροι με τους οποίους γίνεται η χρηματοδότηση από το εξωτερικό

Εν κατακλείδι, στην πρώτη φάση της οικονομικής τους ανάπτυξης, οι περισσότερες χώρες καταφεύγουν σε κεφάλαια του εξωτερικού. Πρέπει όμως η εισροή αυτή να είναι ελεγχόμενη και με «καλούς» όρους, αλλιώς αυτό μπορεί να οδηγήσει σε τροχοπέδη της παραπέρα οικονομικής της ανάπτυξης, αλλά μέχρι και την οικονομική υποδούλωση της χώρας σε άλλες χώρες.

4.2. Η ΕΡΓΑΣΙΑ

Ενας άλλος βασικός προσδιοριστικός παράγοντας της οικονομικής μεγέθυνσης είναι η αύξηση του πληθυσμού (άρα και του εργατικού δυναμικού).

Η αύξηση του πληθυσμού και οι οικονομικές της συνέπειες είναι βασικό σημείο προβληματισμού στους κλασικούς και ιδιαίτερα στον Malthus.

4.2.1. η Μαλθουσιανή θεωρία περί πληθυσμού

Εάν παραστήσουμε με E το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού, είναι προφανές ότι αυτό θα βελτιωθεί εάν το εθνικό προϊόν (εισόδημα) αυξάνεται με ταχύτερο ρυθμό απ' ό,τι ο πληθυσμός. Εάν δηλαδή $E = \frac{Y}{P}$, όπου Y το εθνικό εισόδημα και P ο πληθυσμός, για να βελτιώνεται το E (δηλαδή το κατά κεφαλήν προϊόν) θα πρέπει το Y να αυξάνεται ταχύτερα από το P . Το πρόβλημα όμως είναι ότι στις Λ.Α.Χ. υπάρχει μια ταχύτατη αύξηση του πληθυσμού, με αποτέλεσμα η αύξηση του βιοτικού επιπέδου στις χώρες αυτές να γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη.

Το πληθυσμιακό πρόβλημα και η ύπαρξη πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού ήταν πάντοτε ένα από τα κεντρικά ζητήματα που αντιμετώπισαν οι κοινωνίες στο δρόμο προς την οικονομική τους ανάπτυξη, παρόλο που στο διάστημα του μεσοπολέμου, λόγω μείωσης των γεννήσεων, το πληθυσμιακό πρόβλημα είχε κάπως ξεχασθεί. Το πρόβλημα αυτό εκφράζεται όχι μόνο στις χώρες του Τρίτου Κόσμου σήμερα, αλλά αντιμετωπίσθηκε και στις ήδη αναπτυγμένες χώρες σε προηγούμενες περιόδους. Π.χ. μεταξύ του 1880 και 1920 περίπου το 1/5 του πληθυσμού της Δυτικής Ευρώπης μετανάστευσε σε άλλες περιοχές, η δε κίνηση αυτή του πληθυσμού είχε σοβαρές επιπτώσεις στην αναπτυξιακή εξέλιξη στην Δυτική Ευρώπη. Σήμερα, όχι μόνο η μετανάστευση αλλά και ο έλεγχος της πληθυσμιακής μεγέθυνσης είναι ένα από τα σοβαρά και συγχρόνως μαχητικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι χώρες του Τρίτου Κόσμου στην εσωτερική τους διάρθρωση, καθώς επίσης και στις σχέσεις τους με τις ήδη αναπτυγμένες χώρες. Έτσι η θεωρία του Malthus εξακολουθεί να είναι ενδιαφέρουσα.

Ο Malthus (1766-1837) ξεκίνησε τη θεωρία του προσπαθώντας να αντικρούσει την άποψη ότι το βιοτικό επίπεδο του ανθρώπινου γένους συνεχώς βελτιώνεται με την πάροδο του χρόνου. Οι απόψεις του Malthus απορρέουν από το νόμο της φθίνουσας απόδοσης. Ξεκίνησε από την παρατήρηση ότι στις αποικίες της Αμερικής, όπου αφθονούν οι φυσικοί πόροι, ο πληθυσμός τείνει να διπλασιάζεται κάθε 25 περίπου χρόνια. Από αυτή την παρατήρηση έβγαλε το συμπέρασμα ότι ο πληθυσμός, γενικά, τείνει να αυξάνει κατά γεωμετρική πρόοδο. Λόγω όμως του νόμου της φθίνουσας απόδοσης ο ρυθμός αύξησης της παραγωγής τροφίμων αυξάνει με μικρότερο ρυθμό (αριθμητική πρόοδο). Ο λόγος δηλαδή Y / P συνεχώς θα μειώνεται. Εφόσον λοιπόν το επίπεδο διαβίωσης συνεχώς θα πέφτει, θα αυξηθεί η θνησιμότητα λόγω πείνας, επιδημιών κ.λ.π. Θα μειωθεί επίσης και η γεννητικότητα. Ισορροπία γεννήσεων και θανάτων θα πραγματοποιηθεί στο σημείο που ο εργατικός μισθός θα διαμορφωθεί στο ελάχιστο όριο συντήρησης. Γι' αυτό επρότεινε και μέτρα περιστολής της πληθυσμιακής αύξησης με την αναβολή του γάμου, τον περιορισμό των γεννήσεων κ.λ.π.

Αξιοσημείωτο πάντως στο σημείο αυτό είναι να αναφέρουμε, ότι, παρόλο που οι κλασικοί ετόνιζαν το πρόβλημα της αύξησης του πληθυσμού, δεν αποδέχτηκαν την δυνατότητα υποαπασχόλησης ή ανεργίας, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Και αυτό λόγω αποδοχής από τους κλασικούς του νόμου του Say κατά τον οποίο «η προσφορά δημιουργεί την ίδια της τη ζήτηση». Και αυτό το εξήγησε ο J.S. Mill στο βιβλίο του Principles of Political Economy με τον εξής τρόπο : «Τα μέσα για πληρωμή που έχει κάθε άνθρωπος για να προμηθευτεί αγαθά από τρίτους, είναι αυτά που δημιουργούνται από την ίδια του την

παραγωγική δραστηριότητα. Όλοι οι πωλητές είναι αναγκαστικά και αγοραστές».

Μόνο στη μακροχρόνια περίοδο οι κλασικοί έβλεπαν την δυνατότητα ανεργίας σε περίπτωση υπερβολικής πληθυσμιακής πίεσης. Αλλά και πάλι, η πείνα, οι θανατηφόρες επιδημίες, οι καταστροφές και οι πόλεμοι, τελικά θα επαναφέρουν την οικονομία στην πλήρη απασχόληση.

Πάντως οι προβλέψεις του Malthus σύμφωνα με τις οποίες τόσο ο πληθυσμός όσο και η οικονομία θα έφθαναν σε κάποιο σημείο και μετά θα έμεναν στάσιμες (με τον εργατικό μισθό να κινείται στο ελάχιστο όριο συντήρησης) δεν φαίνεται να έχουν επαληθευτεί. Όταν ο Malthus πραγματευόταν το θέμα της φθίνουσας απόδοσης, δεν είχε προβλέψει τη Βιομηχανική Επανάσταση. Οι τεχνολογικές καινοτομίες στον αιώνα που ακολούθησε μετατόπισαν προς τα πάνω τις καμπύλες των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας και επέτρεψαν την άνοδο του επιπέδου διαβίωσης των εργαζομένων με ταυτόχρονη αύξηση του πληθυσμού.

Πάντως είναι σίγουρο ότι η θεωρία του Malthus περιέχει πολλές αλήθειες για την κατανόηση του πληθυσμιακού προβλήματος σε χώρες όπως η Κίνα, η Ινδία κ.λ.π. Εξάλλου κάλλιστα θα μπορούσε και σε παγκόσμια κλίμακα να τεθεί η ερώτηση : Η τεχνολογική πρόοδος στο μέλλον θα είναι τέτοια, ώστε η αύξηση της παραγωγής τροφίμων να εξακολουθεί να καλύπτει την αύξηση του πληθυσμού ;

Ας μην ξεχνάμε εξάλλου ότι σήμερα το 70% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού ζεί κάτω από το ελάχιστο όριο συντήρησης....

4.2.2. Το μοντέλο του A. Lewis

Υπάρχουν όμως και απόψεις άλλων νεότερων οικονομολόγων, όπως του Arthur Lewis, που θεωρούν ότι το πλεονάζον εργατικό δυναμικό όχι μόνο δεν αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μοχλός ανάπτυξης.

Η θεωρία του Lewis, που εκτίθεται το έργο του «Theory of Economic Growth» του 1954, αναφέρεται κύρια στην περίπτωση της δυαδικής οικονομίας. Θα μπορούσε όμως να εφαρμοσθεί και σε περιπτώσεις μη τυπικής δυαδικής οικονομίας.

Τα βασικά σημεία της θεωρίας του είναι τα εξής :

- Η οικονομία αποτελείται από δύο τομείς, τον παραδοσιακό (αγροτικό) και τον αναπτυσσόμενο (κεφαλαιοκρατικό)
- Το κατά κεφαλή προϊόν στον παραδοσιακό τομέα είναι πολύ χαμηλότερο από ό,τι στον κεφαλαιοκρατικό τομέα. Δεδομένου ότι στον παραδοσιακό τομέα υπάρχει πληθυσμιακή πίεση, ένας μεγάλος πληθυσμός καλλιεργεί μια συγκεκριμένη έκταση καλλιεργήσιμης γης. Σύμφωνα με το νόμο της φθίνουσας απόδοσης, το οριακό προϊόν της εργασίας στον παραδοσιακό τομέα μπορεί να φθάσει και το μηδέν (οριακή παραγωγικότητα της εργασίας = 0). Ειδικά στις χώρες του Τρίτου Κόσμου υπάρχουν σημαντικά μεγέθη πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, που η οριακή παραγωγικότητά του είναι ίση με το μηδέν. Ετσι λοιπόν μπορεί να γίνουν μετακινήσεις εργατικού δυναμικού από τον αγροτικό τομέα στον κεφαλαιοκρατικό χωρίς να έχουμε μείωση της παραγωγής στον παραδοσιακό τομέα. Αρα, μέσα σε αυτό το πλαίσιο δυαδικότητας, ο παραδοσιακός τομέας αποβαίνει πηγή εργασίας για

τον κεφαλαιοκρατικό τομέα. Άλλες πηγές απεριόριστης εργασίας θα μπορούσαν να είναι κατά τον Lewis, τα παρασιτικά επαγγέλματα, το λιανικό εμπόριο καθώς και οι οικιακοί βοηθοί. Έτσι λοιπόν οι τομείς αυτοί που αναφέρονται γενικά σαν τομέας *επιβίωσης* ή παραδοσιακός, είναι η πηγή του εφεδρικού στρατού ανέργων ή υποαπασχολουμένων από τους οποίους ο κεφαλαιοκρατικός τομέας μπορεί να αποσπά εργαζόμενους για τις ανάγκες επέκτασής του.

- Το ημερομίσθιο που επικρατεί στον παραδοσιακό τομέα βρίσκεται στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης, που είναι το κοινωνικά αποδεκτό. Το κοινωνικά αποδεκτό ημερομίσθιο θα μπορούσε να ορισθεί ίσο με το μέσο προϊόν του τομέα. Για να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να μεταφερθεί εργατικό δυναμικό από τον παραδοσιακό τομέα στον κεφαλαιοκρατικό, θα πρέπει ο κεφαλαιοκρατικός τομέας να δίνει ημερομίσθιο μεγαλύτερο από εκείνο του παραδοσιακού τομέα. Άρα το ημερομίσθιο αυτό θα είναι κατά τι μεγαλύτερο από το μέσο προϊόν του παραδοσιακού τομέα. Είναι ίσως ο μόνος τρόπος για να πεισθούν οι εργαζόμενοι του παραδοσιακού (αγροτικού) τομέα να τον εγκαταλείψουν και να μετακινηθούν στον προηγμένο. Στο επίπεδο αυτό του μισθού η προσφορά εργασίας είναι άπειρα ελαστική, δηλαδή σε επίπεδο ελάχιστα ανώτερο του κατώτατου μισθού εξασφαλίζεται προσφορά εργασίας προς ικανοποίηση οποιασδήποτε ζήτησης εργασίας.

Με βάση τις παραπάνω υποθέσεις δημιουργείται μηχανισμός ο οποίος οδηγεί τη χώρα σε μεγέθυνση με βάση την απεριόριστη προσφορά εργασίας. Ο μηχανισμός αυτός φαίνεται στο παρακάτω σχήμα (3)